

lopend vuur

jaargang 10, nummer 2, juni 2004 Prijs € 2,50

**Leidraad wandelroutes over boerenland
Voornepad geopend
Aardkundig monument 'Wijstgronden'**

TEWOST
VERENIGING VAN WANDELAARS

Lopend Vuur

is het ledenblad van TeVoet, vereniging van wandelaars.
Het verschijnt 4 keer per jaar.
Redactieadres: Middelbosstraat 6, 5469 ED Erp,
tel. 0413-212692, redactielopendvuur@tevoet.nl

TeVoet, vereniging van wandelaars

voor meer en betere onverharde wandelmogelijkheden,
voor behoud en herstel van cultuurhistorische paden.
Meer informatie op www.tevoet.nl.
Het lidmaatschap van TeVoet bedraagt € 12,50 per jaar.
Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór
1 november schriftelijk is opgezegd bij de ledenadministratie.
TeVoet is aangesloten bij de Stichting Wandelplatform-LAW.

Secretariaat TeVoet

Els Bakker, Stoofdijk 46, 4671 CS Dinteloord,
tel. 0167-523486, info@tevoet.nl

Ledenadministratie

Joop Stolk, Zeegat 154, 3224 SM Hellevoetsluis,
tel. 0181-325122, ledenadministratie@tevoet.nl

Bestuur TeVoet

vacature (voorzitter)
Els Bakker, secretaris
Joop Stolk, penningmeester
Harry Benschop
Eeffien Huizing
Jannie Trouwborst

Regiocoördinatoren

TeVoet werkt met contactpersonen in de regio:

Groningen

Eduard Korpel, A. Toriedreef 31, 7944 KJ Meppel,
tel. 0522-251304, groningen@tevoet.nl

Friesland

Willem de Haan, Súdterp 4, 8821 LH Kimswert,
tel. 0517-641502, friesland@tevoet.nl

Drenthe

Eduard Korpel, A. Toriedreef 31, 7944 KJ Meppel,
tel. 0522-251304, drenthe@tevoet.nl

Overijssel

Gé Westgeest, Ganzenmarkt 22, 7631 EN Ootmarsum,
tel. 0541-293351, overijssel@tevoet.nl

Flevoland

Jan Frederik Lubbers, Siriusstraat 3, 8303 ZZ Emmeloord,
tel. 0527-697706, flevoland@tevoet.nl

Gelderland

Ton Schipper, Kleine Kampen 116, 3911 PM Rhenen,
tel. 0317-617644, gelderland@tevoet.nl

Utrecht

Ineke Thierauf, Vlasstraat 14, 3572 TT Utrecht,
tel. 030-2730658, utrecht@tevoet.nl

Noord-Holland

Fred Triep, Zonhovenstraat 29, 1066 MA Amsterdam,
tel. 020-6155502, noord-holland@tevoet.nl

Zuid-Holland-Noord

Jaap Mels, Leeuwrikstraat 2, 2333 VX Leiden,
tel. 071-5171081, zuid-holland-noord@tevoet.nl

Zuid-Holland-Zuid

Jannie Trouwborst, Kikkerveen 225, 3205 XB Spijkernisse,
tel. 0181-641053, zuid-holland-zuid@tevoet.nl

Zeeland

Pieter van Rijswijk, Bruelistraat 10, 4421 CR Kapelle
tel. 0113-343475, zeeland@tevoet.nl

Noord-Brabant

Harry Benschop, Middelbosstraat 6, 5469 ED Erp,
tel. 0413-212692, noord-brabant@tevoet.nl

Limburg

vacature, e-mailadres: limburg@tevoet.nl

Van de redactie

Er moet een betere regeling komen voor agrariërs die wandelaars op hun land willen toestaan. Met de huidige mogelijkheden lukt het niet om de toegankelijkheid van het platteland, een van de doelstellingen van het ministerie van LNV in de pas verschenen Agenda Vitaal Platteland, te verbeteren. Die conclusie blijft hangen na lezing van de leidraad voor de aanleg van wandelroutes over boerenland, die in opdracht van hetzelfde LNV is opgesteld. Terwijl overduidelijk is dat de behoefte aan wandelen in de open, groene ruimte van Nederland nog steeds toeneemt. TeVoet is blij met de beleidsmatige aandacht voor het wandelen over boerenland. Maar een echte vlucht van paden en routes over het land van boeren mag pas worden verwacht als er geld voor vrijgemaakt wordt. Dat laten de verschillende voorbeelden her en der door het land wel zien.

Succes heeft TeVoet geboekt op Voorne, met de totstandkoming van het Voornepad. Het is het begin van een wandelnetwerk op het eiland. Het pad is niet alleen door de inzet van TeVoet aantrekkelijker geworden dan zijn voorloper De Voornse Vestingroute. Belangrijker nog is dat TeVoet bestuurders en beleidsmakers in de regio er van doordrongen heeft wat de meerwaarde van kreekoevers en akkerranden kan zijn voor wandelaars. En ook dat wandelaars recht hebben op een eigen pad. Verschillende partijen hebben hun medewerking al toegezegd aan de realisering van nieuwe paden door het buitengebied.

Ook een succesje in de Hoeksche Waard waar Natuurmonumenten de wandelaar meer ruimte heeft gegeven. En bij Vinkeveen, waar een deel van de route waar TeVoet zich sterk voor maakt, in een Groene Hart-route is opgenomen.

In de Biesbosch lijkt nog veel winst te behalen voor de wandelaar. Grote delen van het gebied zijn afgelopen jaren op de schop gegaan. De wandelmogelijkheden blijven daarbij achter, met name in de Sliedrechtse Biesbosch en aan de Brabantse kant tegenover Hank – daar heb je nog het meest het echte 'Biesboschgevoel'. Het is iets om op te pakken.

De inzet voor het wandelen lijkt sterk persoonsgebonden. Dat gevoel bekruipt je als je diverse voorbeelden eens de revue laat passeren. Wat Staatsbosbeheer-opzichter Nico Boele in het Groningse Westerkwartier heeft bereikt – en nog wil bereiken – mag er zijn. Op andere plekken gaat het op z'n zachtst gezegd moeizamer. In dit nummer laten we ook nog een provinciaal ambtenaar, (nog) geen wandelaar, aan het woord. Zijn werk is om in de Kop van Noord-Holland een wandelpadenplan te realiseren.

Inhoud

Leidraad voor wandelroutes over boerenland	1
Op de grens van Friesland en Groningen	6
Wandelroute rond Willem's Stadt	8
Opening van het Voornepad	10
Lopend Vuur route: Brabantse Biesbosch	14
Wandelpaden aanleggen als dagelijks werk	18
Laatste Groene Hart-gezinsroutes geopend	19
De wijstgronden bij Uden	20
Gras voor de voeten	22
Op pad met de pont	24
Van de leestafel	26
Verenigingsnieuws	
Uit de regio	12
Van het bestuur	27
Activiteitenkalender	27

In het septembernummer aandacht voor een dijk bij Kloetinge die geen dijk meer is, maar wel een (stilgezwegen) voetpad, staan we uitgebreid stil bij de plannen van ProRail met de spoorwegovergangen en komen we terug op de mountainbikediscussie van een jaar geleden. En niet te vergeten: een aantal routes die TeVoet in het kader van Open Monumentendag rond het thema verdediging heeft uitgezet. Houd het weekend van 11 en 12 september vrij om mee te wandelen!

Foto omslag: Het blotevoetenpad in de buurt van Opende (Gr)

Vormgeving en druk: Drukkerij Verhage & Zoon, Middelburg

Extra exemplaren van dit nummer van Lopend Vuur kunnen worden besteld door overmaking van € 4,00 (incl. verzendkosten) op giro 372685 van TeVoet in Hellevoetsluis o.v.v. LV-juni + het eigen telefoonnummer

Volgend nummer verschijnt september 2004. Inleveren kopij vóór 1 augustus 2004

dat het gebied te mooi is om verloren te gaan door oprukkende stedenbouw en andere ongewenste ontwikkelingen op het platteland. De agrariër maakt zijn bedrijf transparanter en laat de positieve kanten van de landbouw zien, zo houdt de brochure van Wageningen UR zijn (agrarische) lezers voor. Een agrarisch cultuurlandschap dat voor wandelaars aantrekkelijk én toegankelijk is, vergroot ook de mogelijkheden voor nevenactiviteiten voor de boer zoals een camping of huisverkoop.

Dierziekten

Eén van de grootste angsten onder agrariërs die hen er veelal van weerhoudt hun land open te stellen, is de verspreiding van dierziekten. Maar een wandelpad dat tussen percelen is aangelegd, kan juist voorkomen dat het vee van het ene bedrijf in contact komt met het vee van een ander bedrijf. Er ontstaat door het wandelpad een no-kissing zone. Ontegenzeggelijk een voordeel, volgens de onderzoekers.

Met het boekje kan snel een wijdverbreid misverstand uit de weg worden geruimd. "De kans dat wandelaars dierziekten verspreiden is zeer klein," aldus Hopster. "Zeker wanneer de algemeen geldende hygiëne maatregelen worden nageleefd." Geadviseerd wordt wandelaars uit de stallen en bedrijfsgebouwen te weren en honden verplicht te laten aanlijnen.

Aanbevelingen die TeVoet heel realistisch en naleefbaar voorkomen, zonder dat het wandelgenot daardoor in de knel komt.

Niet heel eenduidig zijn de onderzoekers in hun antwoord op de vraag of wandelaars dwars door een wei met vee kunnen lopen. Op één plaats geven zij aan dat 'een fysieke scheiding tussen mens en dier op en rond het wandelpad belangrijk is'. Even verder in het boekje wordt het aan de boer zelf overgelaten: 'Boeren met weidegebied moeten beslissen of wandelaars dwars door hun weiland mogen lopen of dat ze, onder andere voor hun eigen veiligheid, langs de randen van het perceel moeten worden geleid met behulp van afrasteringen'. Jammer dat het boekje hierover niet echt duidelijkheid geeft, want juist met dit soort discussies wordt TeVoet vaak geconfronteerd. Hopster: "Wij willen de keuze voor de boer niet maken. Geven alleen maar aan wat de mogelijkheden zijn. Sommige boeren zijn er niet bang voor. Anderen daarentegen wel. Als je geen enkel risico wilt lopen, moet je een fysieke scheiding creëren." Dat boeren bevreesd zijn, blijkt ook uit uitspraken als 'Met één wandelaar kan 40 jaar werk weg zijn'. Een stellige uitspraak van melkveehouder Marco Vendrig uit Ransdorp in de Volkskrant van 15 mei j.l. "Ik wil de besmettingsvrije status van mijn bedrijf niet riskeren."

In geval van uitbraken van ziekten als mond- en klauwzeer of klassieke vogelpest is er voor de agrariër geen keuze: dan legt de overheid duidelijke maatregelen op.

Honden

"Loslopende honden veroorzaken soms onrust onder schapen en koeien of onder broedende vogels," zegt Hopster. In het boekje wordt de agrariërs geadviseerd honden te weren of – met een bord – duidelijk te maken dat ze moeten worden aangelijnd. "Op een enkele uitzondering na geeft de wandelaar daar wel gehoor aan."

Een slimme oplossing voor boeren die liever geen honden over hun land hebben, doet biologisch veehouder Jan Duijndam aan de hand: "Over de sloten liggen roosters. Deze roosters houden voor een belangrijk deel de wandelaars met honden tegen, omdat honden een hekel aan het oversteken van roosters hebben."

Tegen honden wordt ook wel aangevoerd dat zij parasieten (neosporen) verspreiden die abortus bij koeien kunnen veroorzaken. Onderzoek heeft evenwel aangetoond dat vooral boerderijhonden voor de verspreiding zorgen en huishonden niet. De reden: boerderijhonden zijn veel vaker drager van de parasiet dan huishonden.

Schade

Ondanks alle goede bedoelingen kunnen wandelaars toch schade toebrengen aan afraste-

ring, gewassen of door de agrariër geplaatste wandelvoorzieningen als bankjes, overstapjes en draaihekjes. "Hoewel dit niet vaak voorkomt, is het toch heel vervelend wanneer dit wel gebeurt." In het boekje wordt benadrukt dat gemotiveerde wandelaars geen problemen opleveren. Mensen die zich niet aan de regels houden, vallen meestal ook niet onder de doelgroep van een wandelroute. Het is dus zaak ervoor te zorgen dat de wandelroute een wandelroute blijft en geen route voor mountainbikers, ruiters of scooters. Aanbevolen wordt meer gebruik te maken van overstapjes, klaphekken, palen of draaihekjes, die alleen voor wandelaars makkelijk te passeren zijn. Er zou nog aan kunnen worden toegevoegd: zorg dat wandelaars, bijvoorbeeld door het plaatsen van overstapjes, geen gebruik hoeven te maken van landbouwhekken, met het risico dat deze blijven open staan en het vee losbreekt.

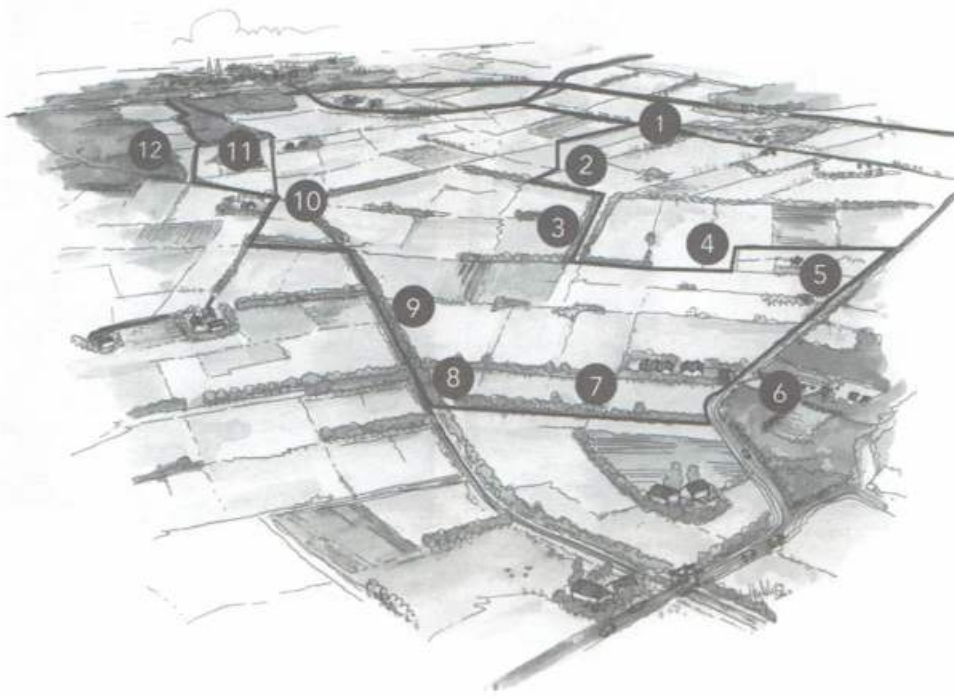
Aansprakelijkheid

Het hoofdstuk over aansprakelijkheid begint terecht met de opmerking dat 'er nauwelijks gevallen bekend zijn van schade of ongelukken op een wandelroute over boerenland'. Toch moet die aansprakelijkheid goed worden geregeld!

Vragen die spelen zijn: wie is er aansprakelijk voor de gevolgen van een struikelende wandelaar door een gat in het wandelpad of een wandelaar die wordt aangevallen door loslopend vee? De agrariër, de agrarische natuurver-

Onderstaande illustratie laat een vogelvluchtperspectief zien van een boerenlandschap nabij een dorp. In het landschap is een wandelroute uitgezet. De nummers langs de route komen overeen met de foto's hiernaast.

De foto's geven mogelijke en noodzakelijke acties weer.

eniging of de wandelaar zelf? En wie vergoedt eventuele schade aan de eigendommen van de agrariër?

Bij ongevallen en letsel door dieren is in bijna alle gevallen de eigenaar van de dieren verantwoordelijk en niet de landeigenaar. De dieren moeten daarom WA verzekerd te zijn. Dat hebben de meeste veehouders al geregeld. Maar let op: een veehouder is niet aansprakelijk als de wandelaar zelf de situatie heeft veroorzaakt door uitlokking, onvoorzichtigheid of het negeren van adviezen. De volgende vraag is wanneer dat het geval is. De toenemende claimcultuur maakt het er voor de agrariër niet makkelijker op om zijn land open te stellen. Om problemen te voorkomen wordt dan ook geadviseerd wandelaars bij betreding van het land te wijzen op de gevaren van het benaderen van vee. Keerzijde is de toenemende bebording in het buitengebied.

Hetzelfde geldt voor andere gevaren zoals de aanwezigheid van eikenbladprocessierupsen, giftige planten of paddestoelen die bij inname fatale gevolgen kunnen hebben. Het lijkt misschien allemaal wat vergezocht, maar als een landeigenaar of pachter een gevaar bij voorbaat kon voorzien en hier niet voor heeft gewaarschuwd, wordt hij al snel aansprakelijk gesteld bij schade. Het geven van informatie – bijvoorbeeld bij het beginpunt of een opmerking in de routebeschrijving – biedt geen juridische zekerheid, maar maakt de bezoeker wel attent en helpt daarmee ongelukken te voorkomen.

Toegankelijk

Om zijn land open te stellen hoeft een agrariër juridisch gezien niets anders te doen dan 'wandelaars op zijn land toestaan'. De bestemming van de grond verandert dus niet; het bestemmingsplan behoeft ook niet te worden aangepast. Het pad of de route wordt dan ook niet openbaar in de zin van de wegenlegger. Dat houdt ook in dat er elk moment een eind kan komen aan de openstelling. Aan de ene kant natuurlijk jammer – zeker voor in routes op te nemen paden over landbouwgrond – aan de andere kant maakt het de afweging voor de agrariër om zijn land al dan niet open te stellen makkelijker: hij kan zonder problemen ook weer terug. Zover hoeft het natuurlijk niet te komen, zeker niet als wandelaars zorgen dat er geen overlast ontstaat. Het ligt vanzelfsprekend anders als een agrariër een gebruikersovereenkomst voor de betreding heeft afgesloten; dan hangt het af van de ontbindende voorwaarden. In een aantal gevallen is openstelling al geregeld in een zogenaamde gebruikersovereenkomst: tussen de agrariër die zijn land wil openstellen en een partij die recreatief medegebruik wenst, zoals een agrarische natuurvereniging, een recreatieschap of overheid. Zo'n overeenkomst is niet verplicht. Voordeel is wel dat rechten en plichten van beide partijen zwart op wit staan. Het verzekeren van schade die wandelaars toebrengen aan de agrariër en claims van wandelaars kan er mooi in worden opgenomen. En zaken als de duur van openstelling – nu meestal voor vijf of tien jaar – e

Wandelcontract tussen agrariërs en Landschap Waterland

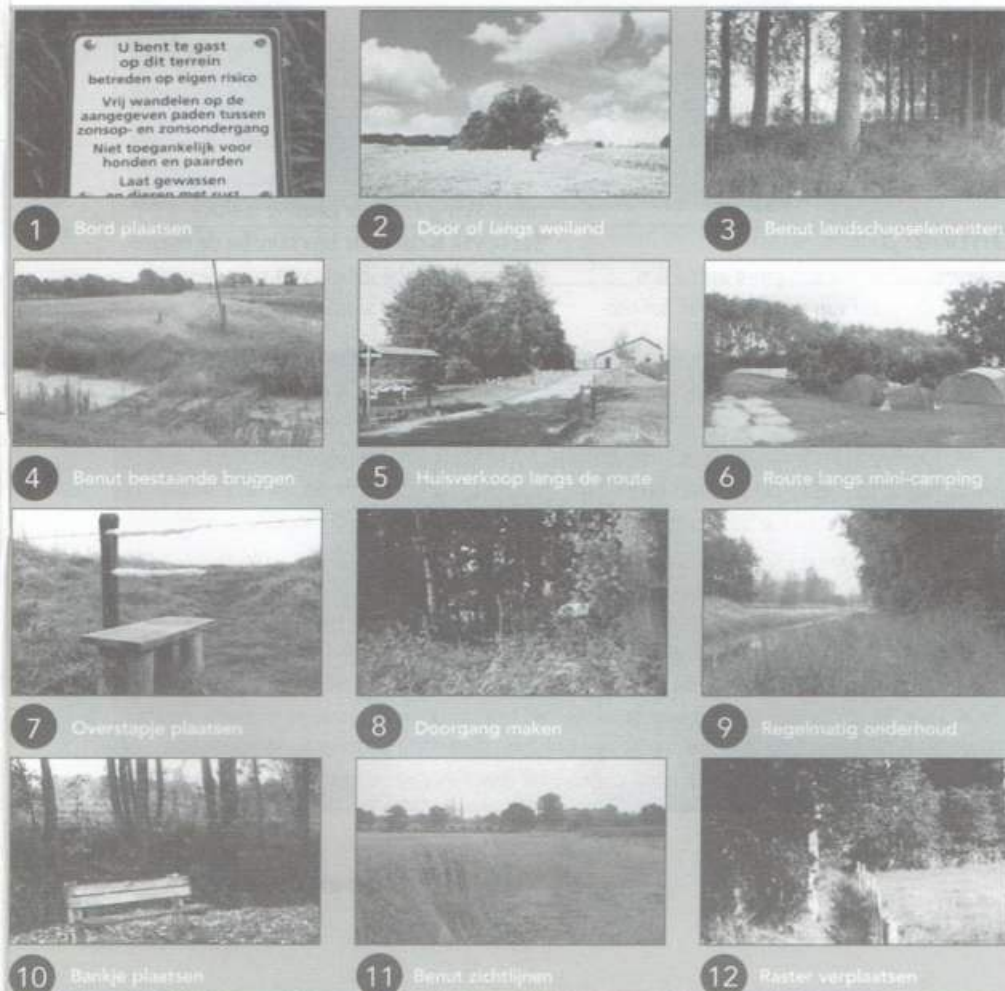
In 2002 zijn de eerste wandelcontracten afgesloten tussen agrariërs en het recreatieschap Landschap Waterland (samenwerkingsverband gemeenten en provincie). De overeenkomst duurt 5 jaar en houdt in dat de eigenaar zijn land openstelt voor wandelaars. In deze zogenaamde gebruikersovereenkomsten staat welke vergoeding Landschap Waterland vertaalt voor onderhoud van het wandelpad, klaphekjes, bruggetjes, roosters, en dergelijke. Ook zorgt Landschap Waterland voor borden die recreanten erop wijzen dat ze het pad betreden op eigen risico, ze zich als gasten moeten gedragen, dieren met rust moeten laten, geen rommel mogen achterlaten, de aangegeven route moeten volgen en geen honden mogen meenemen. Schade die optreedt door het recreatief medegebruik vergoedt de provincie.

het onderhoud. Verder kan een dergelijke gebruikersovereenkomst handig zijn voor het verkrijgen van ver

Vergoedingen

Voor openstelling en onderhoud van wandelpaden over boerenland zijn tot nu toe nauwelijks vergoedingen voorhanden. De mogelijkheden beperken zich veelal tot financiering van de *aanleg* ervan. Daarvoor kan vaak een beroep worden gedaan op provinciale of gemeentelijke regelingen. De Subsidie Gebiedsgericht Beleid (SGB) is er één van, op zich een rijksregeling, maar de provincies kennen de subsidies toe. Voorwaarde is wel dat de projecten passen binnen het gebiedsprogramma van de provincie én de subsidie leidt tot een duidelijke kwaliteitsverbetering in de streek.

Onderhoud van een pad over boerenland vergt nauwelijks tijd. Een agrariër hoeft daar ook niet alleen voor te staan. Een agrarische natuurvereniging kan dat doen en misschien zijn er ook wel lokale of regionale organisaties te vinden die dat voor hun rekening willen nemen zoals de provinciale landschapsbeheersorganisaties. In gesprekken van TeVoet met één van die Landschapsbeheersorganisaties is die bereidheid op zich getoond. Deze organisaties hebben meestal een nauwe (financiële) relatie met de provincie. Zeker als het om 'meerdere kilometers' of routenetwerken gaat en niet om een kort, incidenteel pad, zouden er mogelijkhe-

den moeten zijn het onderhoud van de paden als begrotingspost op te nemen. Het lijkt TeVoet goed dat eens uit te zoeken. Vergoeding voor de *openstelling* sec is op dit moment alleen mogelijk als een pad opgenomen is in een erkende lange-afstandsrouten. Het Wandelplatform-LAW sluit in die gevallen een overeenkomst af. Momenteel bedraagt die vergoeding één euro per strekkende meter voor tien jaar. Het geld hiervoor komt uit een rijks-potje.

Woorden omzetten in daden

Op dit moment zijn er dus niet echt veel financiële vergoedingsmogelijkheden. De doelstellingen van LNV voor meer wandelroutes over boerenland worden in de Agenda Vitaal Platteland ook niet financieel vertaald. Eigenlijk komt deze rijksnota onder het kopje 'Genieten van het platteland' niet verder dan "de overheid bevordert dat burgers 'buiten' van rust, ruimte en groen kunnen genieten, onder andere door een toegankelijk platteland". En de overheid is niet het rijk zelf, getuige de zinsnede "Provincies en gemeenten zullen afspraken maken met boeren, particuliere grondbezitters en waterschappen over het toelaten van wandelaars op publieke en private gronden". Hoewel het de agrariër bij openstelling niet op de eerste plaats te doen is om financiële vergoedingen, mag het ook niet zo zijn dat zij met extra kosten worden geconfronteerd, bijvoorbeeld voor aansprakelijkheidsverzekeringen. Vergoedingen moeten ook niet beperkt blijven tot de LAW-routes.

De vraag in hoeverre er aan verdiend mag worden – openstelling en alles wat daarbij komt, is te beschouwen als een 'groene dienst'

In Zuid-Limburg is wandelen door het weiland heel gewoon

Tiendwegen zijn vaak toegankelijk voor de wandelaar

– is niet zozeer aan TeVoet om te beantwoorden. Duidelijk is wel dat de huidige financiële regelingen niet garant staan voor een stevige impuls om het aantal paden uit te breiden. Dat moet veranderen: mooie woorden moeten worden omgezet in daden.

Ontwerp

In de leidraad wordt een groot aantal tips gegeven die goed van pas komen bij het ont-

werpen van routes. Veel aandacht daarbij voor de aantrekkelijkheid van een route. Dat de routes grotendeels over boerenland worden geprojecteerd, maakt dat het wel goed zal zitten met het percentage onverhard. Maar het kan zeker geen kwaad dat punt bij concrete initiatieven goed in de gaten te houden. Wat opvalt is dat in de brochure bij de organisaties waarmee bij initiatieven voor nieuwe routes contact kan worden opgenomen geen

Voet bij stuk

De vergoedingen voor wandelroutes over boerenland zijn niet goed geregeld. Dat vormt een belemmering om het wandelen over boerenland een stevige impuls te geven. De stelling – eigen twee stellingen – die het bestuur van TeVoet bij dit artikel ter reactie voorlegt aan de leden luidt dan ook:

'TeVoet moet zich inzetten voor een betere financiële regeling voor openstelling van boerenland voor wandelaars. Voorwaarde daarbij is dat de routes zonder bijkomende kosten door iedereen te belopen zijn.'

Reacties op deze 'Voet bij stuk'-stelling graag vóór 1 augustus naar de redactie van Lopend Vuur.

specifieke wandelroute-adviesbureaus zijn vermeld, zoals Lopende Zaken. Ook TeVoet is als belangenvereniging van wandelaars niet opgenomen. Een stukje praktijkervaring met het oog op het ontwerpen van voor de wandelaar aantrekkelijke routes kunnen leden van TeVoet toch zeker inbrengen. Maar ook inpassing van de gedachte routes in routenetwerken, verbindingroutes tussen wandelgebieden en dergelijke. Dat contact moet in de regio nog maar eens worden gelegd. TeVoet is daar voor in. Op één voorwaarde: dat de routes voor iedere wandelaar toegankelijk zijn.

Harry Benschop

De brochure 'Uit de voeten met wandelpaden over boerenland' is voor 25 euro te bestellen bij Praktijkonderzoek Plant & Omgeving in Lelystad, tel. 0320-291111 (bestelcode PPO-322). Hij is ook te downloaden via de sites www.ppo.wur.nl (onder publicaties, AGV) en www.syscope.nl (onder praktijk, multifunctioneel). De Agenda Vitaal Platteland is te downloaden via de website van het ministerie van LNV.

Overstapjes voorkomen dat hek blijft open staan

Landbouwpaden bij Moerdijk

In Lopend Vuur van april vorig jaar is een veelbelovend plan voor wandelroutes over boerenland in de Polder Ruigenhil in de gemeente Moerdijk beschreven. Ook hier was de achterliggende gedachte de agrarische sector beter in de kijker te spelen..

Lang is het stil gebleven rond het project. Het vinden van de benodigde gelden voor het jaarlijkse beheer en onderhoud was de bottleneck. Het illustreert aardig de problemen waar initiatiefnemers van dergelijke routes, in dit geval de agrariërs in het betrokken gebied zelf, mee te maken krijgen.

Medio mei kon Erik Willems van het Sociaal Economisch Samenwerkingsverband SES in Roosendaal TeVoet toch een positieve mededeling doen: de zaak is rond, dankzij onder meer bijdragen van het streekgewest en de gemeente Moerdijk. Dit najaar moeten de paden gebruiksklaar zijn.

Wandelpad geveild

In Soest is in mei een wandelpad geveild. De hoogste bieder mag er zijn naam aan verbinden. Voor vier jaar is openstelling van het wandelpad Korte Duinen – het zal worden omgedoopt tot 'Twiinstra-Gudde-pad' – verzekerd. De veiling was een initiatief van de stichting Landschapsfonds Eem en Vallei. Deze pas opgerichte stichting financiert initiatieven ten behoeve van natuur, landschap en toegankelijkheid van het platteland. De stichting wil meer dan een pot geld zijn: het laat boeren en burgers elkaar ontmoeten. Het werkgebied is de Eemvallei en een deel van de Gelderse Vallei. Secretaris Frans Pijnenburg van het fonds: "Wij spreken individuele burgers en bedrijven aan om het fonds te sponsoren en om projecten te adopteren."

Het wandelpad was het eerste project van het Landschapsfonds. De betrokken landbouwer krijgt een vergoeding van 75 eurocent met strekkende meter per jaar, aanzienlijk meer dan de vergoeding van 1 euro per meter voor tien jaar voor law-paden. Een bewuste keuze, aldus Pijnenburg: "Anders komt zo'n pad niet van de grond." Het pad heeft een lengte van 1600 meter en verbindt het jaagpad langs de Eem met het bos- en stuifduingebied de Korte Duinen. Overigens viel de opkomst van het bedrijfsleven op de veiling Pijnenburg tegen. Meer informatie over het Landschapsfonds Eem en Vallei op www.leev.nl.

Op blote voeten

Op de grens van Friesland en Groningen

Een stukje wandelen op blote voeten. Op het strand heel gewoon. Sinds een half jaartje kan het ook in het Westerkwartier op de grens van Friesland en Groningen. Staatsbosbeheer heeft daar 't Blôde Fuottenpaad (blotevoetenpad) aangelegd. Maar er is daar in die voor veel Nederlanders onbekende streek meer te wandelen. Opzichter Nico Boele van Staatsbosbeheer doet er alles aan om het wandelaars nog meer naar de zin te maken.

Blôde Fuottenpaad

Het blotevoetenpad zelf is maar anderhalve kilometer lang. Je hoeft er niet persé je schoenen voor thuis te laten. Zeker met waterdichte schoenen is het pad ook goed te doen. Al zal de waterbank dan niet zo'n succes zijn.

De bedoeling is natuurlijk om je schoenen wel uit te doen. Dat kan zonder dat het problemen oplevert. De ondergrond is eraan aangepast. Het idee voor het blotevoetenpad ontstond zo'n drie jaar geleden bij opzichter Nico Boele van Staatsbosbeheer. Hij wilde iets bijzonders doen in 'zijn Westerkwartier'. Hij legde contacten met Plaatselijk Belang Opende (een in de directe omgeving gelegen dorpje) en de Plattelandscirkel. Langzaam groeide er iets moois.

Het is niet alleen een pad geworden om te wandelen. Maar ook 'een pad om te bungelen op een bank, te zweven tussen hemel en aarde, te mijmeren met je benen in het water en te klimmen in de hoogste kruin'. Door het onbekende is het ook een beetje spannend. En heel leuk om met kinderen te doen. Door alles wat je onderweg tegenkomt (en natuurlijk wilt uitproberen) ben je heel wat langer dan een stief kwartiertje onderweg. Vooral de mijmerbank en hangmatten kunnen je veel tijd kosten.

Voor het pad is de Doezumertocht van een afwatering met rechte oevers veranderd in een brede watergang met langzaam oplopende oevers en van eilandjes voorzien. Ook is er een schitterend laantje in opgenomen, een met bomen en struiken omzoomd oud landbouwweggetje dat het veld in liep.

Het begin van 't Blôde Fuottenpaad vind je aan de Kale Weg ten noorden van Opende. Daar vind je ook een informatiepaneel, waarop alle 'belevissen onderweg' in het Fries zijn vermeld. Dat levert mooie namen op als bedde oan poaltjes, rûm-uu-t-zicht, brom-

melloantje, bungelnôcht, wotterzittje, wiebelholtjes, dreumeilaand en soeierroaden. Een vertaling heb ik maar achterwege gelaten. Als je het niet snapt, moet je er maar eens gaan kijken. Dan wordt het vanzelf duidelijk.

Pettenpad

De schoenen mee (in de rugzak of in de hand) is wel noodzakelijk als je van het blotevoetenpad een rondwandeling wilt maken, over de Fryske Dijk, zo'n vier kilometer. Die Fryske Dijk, exact op de provinciegrens gelegen, is schitterend om over heen te lopen. Jammer dat je voor het derde deel van de rondwandeling over een drukke verkeersweg moet. Staatsbosbeheer doet aan het einde van het blotevoetenpad nog een suggestie om ver-

der te lopen. Enkele honderden meters ervandaan ligt het Pettenpad, een zogenaamd laarzenpad. Het is ruim 2 kilometer lang. Met het boekje dat er voor is gemaakt, kan het een echte natuurontdekkingstocht worden. Stap niet in een van de petgaten, dat levert gegarandeerd natte voeten op. En voor dit pad moet je wel schoenen of laarzen aan. Waar het pad door een sterk verland petgat voert, beweegt de grond bij elke stap onder je voeten.

Coulissenlandschap

De streek is bekend om zijn houtsingels. Hoewel er in de loop der jaren singels zijn verdwenen, leveren ze nog een karakteristiek coulissenlandschap op. Ooit zijn ze aangeplant om het zand vast te houden. Op de wandeling door de petgaten is heel mooi te zien dat ze abrupt ophouden. Je komt dan van het zand op de klei van het riviertje de Louwers. Iets verder langs de Louwers – dit stroompje

komt uiteindelijk uit in de vroegere Lauwerszee - heeft Staatsbosbeheer nog een pad aangelegd: Melle's Pad. Drie kilometer lang door het oostelijk deel van de Doezumermieden. Aan het gastenboek dat je op dit pad tegenkomt, mag je afleiden dat het echt wordt gewaardeerd door wandelaars. Vanaf de verharde weg loop je door het land naar de Louwers toe. Daar sta je ineens weer in een open landschap. Via een andere route door het coulissenlandschap van de houtsingels weer terug. Eigenlijk is het enige minpuntje dat je niet vanaf het Pettenpad langs de Louwers - die vormt hier de provinciegrens - naar Melle's Pad toe kunt. Je moet nu drie kilometer over een - weliswaar rustige - landbouwweg lopen. Als je dat doet, kun je net voor het huis 'Us thus' linksaf het land in om de wandeling beginnen. Je loopt dan 'tegen de richting' in en moet het dan doen zonder de markeringspaaltjes.

Ontdekkingsreiziger

Nog iets verder naar het oosten is half mei nog een pad geopend. Het is het Abel Tasmanpad gedoopt. "Als ontdekkingsreiziger leer je er de streek kennen, z'n ontstaansgeschiedenis, de cultuur enzovoorts", zegt Nico Boele van Staatsbosbeheer. "Het pad loopt in de vorm van een acht door de polder. Het beginpunt is in Lutjegast, in het dorp aan de Frans Visscherstraat." Als een echte ambassadeur van zijn streek verklaart Boele het woord gast: "Dat is een hoge zandrug. Een gestuwde formatie van zand en leem. Die ruggen lopen van oost naar west door het landschap. De dorpen Lutjegast en Grootegast zijn erop gebouwd." De route leidt over het hoogste punt van een gast. "Vandaar heb je een prachtig gezicht over het lager gelegen veen." Boele lacht: "Het is dan maar een hoogteverschil van zo'n drie meter. Maar je beleeft het wel degelijk. Voor deze streek is het bijzonder."

Prima initiatieven in het Groningse Westerkwartier. Dankzij de inzet van Staatsbosbeheer. "Binnenkort wordt het nog aantrekkelijker", vertrouwt Boele TeVoet toe op de vraag of eraan gedacht is de routes aan elkaar te koppelen zonder dat je over de weg moet wandelen. De verleiding om dan de auto

te pakken kan dan wel eens te groot worden. "Daar wordt serieus aan gewerkt. Jullie van TeVoet hebben helemaal gelijk. Koppeling buiten de wegen om heeft een enorme meerwaarde", onderschrijft Boele. Een initiatiefgroep is nu bezig de mogelijkheden te bekijken. "t Blôde Fuottenpaad wordt verbonden met het Pettenpad, waarschijnlijk langs de Louwers. Ook voor een verbinding van het Pettenpad met Melle's Pad zijn er mogelijkheden. Ik verwacht dat die koppeling binnen niet al te lange tijd kan worden gerealiseerd. Lastiger ligt een doorkoppeling met het nieuwe Abel Tasmanpad. Dat zit er niet direct in. Ook al niet omdat Staatsbosbeheer daar geen gronden heeft."

Wilhelmien Dijkstra

Westerkwartier praktisch

- Opende, Doezum en Grootegast zijn bereikbaar met de Arriva-bus van Groningen naar Surhuisterveen. Door de week in elk geval één keer per uur, op zondag minder frequent. Lutjegast is alleen met een buurtbus vanaf station Buitenpost te bereiken; niet op zondag.
- Staatsbosbeheer heeft een flyer beschikbaar waarop de wandelmogelijkheden in het Westerkwartier zijn aangegeven. Naast de al genoemde routes zijn vermeld het Haasterbos bij Marum (2 km door bos en houtwallen, startpunt aan de Verlengde Wilpsterweg) en een natuurontdekkingstocht door Triemunt, ook bij Marum. De flyer is bij de VVV's in de omgeving te verkrijgen.
- Van het Pettenpad en Melle's pad zijn kleine gidsjes met veel achtergrondinformatie gemaakt, die bij het begin van de wandelingen in het ijzeren bakje te vinden zijn.
- Een kaartje van het blotevoetenpad is te downloaden van www.blotevoetenpad.nl.

Met de veerboot uit Numansdorp naar de Vestingstedendagen

Wandelroute rond Willem's stad

Willemstad organiseert dit jaar de Nederlandse Vestingstedendagen, op zaterdag 19 en zondag 20 juni. De stad verandert dan in een bruisende en feestelijke omgeving waar je kunt genieten van historische kostuums, spelen, gevechten en de sfeer van weleer. De organisatoren verwachten tien tot vijftien duizend bezoekers. Niet echt een omgeving waar de gemiddelde TeVoeter persé naar toe moet.

Toch aandacht voor dit alles. Om twee redenen. Beide dagen kun je met de boot de oversteek van Numansdorp naar Willemstad maken. Een unieke gelegenheid voor Floris V-wandelaars om niet over de drukke verkeersbrug bij het Hellegatsplein te hoeven. En er is een nieuwe wandelroute geopend rond Willemstad, die alleszins de moeite waard is.

Stad van Oranje

"We schrijven 1561." Zo begint wethouder Ada Grotenboer van de gemeente Moerdijk waaronder Willemstad sinds 1997 valt, op een perspresentatie 'in oude stijl', verkleed als 'jonkvrouw', haar verhaal wat er allemaal op de Nederlandse Vestingstedendagen die dit jaar op 19 en 20 juni in Willemstad worden gehouden, te beleven valt. "Aan de rand van de Westhoek van het Brabantse land lagen de schorren van de Hoge en Lage Ruigenhil. Eigenaar ervan was Jan IV van Glymes, markies van Bergen op Zoom. Om zijn gebied uit te breiden gaf hij opdracht die drooggevallen schorren in te dijken. Het duurt niet lang of de eerste mensen vestigen zich op de vruchtbare grond. Zo ontstaat in 1564 een nieuw dorp, Ruigenhil."

Na zijn dood in 1567 worden zijn goederen verbeurd verklaard. Als de nieuwe heer Jan van Wittem in 1581 de zijde van Spanje kiest ontnemen de Staten van Brabant hem het markizaat en belenen Willem van Oranje ermee, als schadevergoeding voor wat hij had gedaan in zijn strijd 'voor de zaak van de vrijheid'

tegen de Spaanse koning Philips de Tweede. Willem van Oranje zag de strategische ligging van zijn cadeau. Wetend in wat voor roerige tijden men leeft geeft hij op 30 juli 1583 opdracht om 'in alderhaest het dorp Ruigenhil te versterken'. Onder leiding van vestingbouwkundige Abraham Andries wordt een gracht van 60 tot 70 voet breed en zo'n 10 voet diep uitgegraven. Met de vrijkomende grond worden wallen opgeworpen, waarop een borstwering wordt gebouwd. In november 1583 deelt een zijner raadslieden de Prins van Oranje mee dat 'de plaats Ruigenhil met Gods hulp besloten en tot een Stadt gecomen is': Willem's stad, Willemstad.

In 1584 werd de prins vermoord. Zijn zoon Maurits zette de bouw van de vesting voort. Hoewel hij er in veertig jaar volgens de annalen maar vijf keer is geweest, scheen hij zeer gesteld te zijn op de vestingstad. Hij liet er drie officiële gebouwen neerzetten: het Raadhuis aan de haven (1587), de Koepelkerk (1607) en de Princehof (1623), beter bekend als het Mauritshuis. Tussen de haven en de kerk ligt de Voorstraat, waarmee Willemstad qua struc-

tuur tot de zogenaamde voorstraatdorpen van de Zeeuwse eilanden moet worden gerekend. Dat type tref je meer aan op de Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden. Hét kenmerk is een brede straat tussen haven en kerk. St. Philipsland, Colijnsplaat en Numansdorp horen er bijvoorbeeld ook toe.

In 1603 werden de laatste twee bastions aangelegd, waarmee de zevenster van de wallen gereed was. In de loop der tijden is de vesting alleen maar uitgebreid. Pas in 1926 verloor Willemstad zijn waarde als garnizoensplaats en vestingstad.

Tussen vesting en fort(en)

Frank Kastelein van Fort de Hel, even ten zuiden van de stad, vertelt me bij de presentatie van de Vestingstedendagen 2004 van een enkele jaren geleden aangelegde wandelroute tussen vesting en fort. "Het voorziet echt in een behoefte. Bijna dagelijks krijg ik ook wandelaars van het Floris V-pad op bezoek in De Hel." Fort de Hel is in 1811 in opdracht van Napoleon gebouwd. Het had als functie de vesting en de omliggende rivieren te beschermen. Nu is het in gebruik als atelier en expositieruimte. Als de vlag wappert ben je er welkom.

Voor een deel volgt zijn route, met Rabobankbordjes aangeduid, ook het Floris V-pad: van Fort de Hel over een landbouwdreef naar de Noordlangeweg. "We hebben meermalen geprobeerd over het land van een boer, langs een sloot, direct op de vesting toe te lopen. Helaas is steeds medewerking geweigerd." Je moet nu even over de weg lopen en langs de woonwijk. "Gelukkig zijn die wegen verkeersluw en in elk geval verboden voor vrachtverkeer," zegt Kastelein nog.

Door de vesting kan je over de wallen of door het stadje zelf lopen, bijvoorbeeld door de Voorstraat. "Vervolgens de stad uit, langs het vuurentje aan de waterkant." Dan duikt de route het bos in. "Daar hebben we het pad nog moeten kappen. Langs het sluisencomplex, je kunt daar lekker over het gras lopen, is altijd wel wat te zien. Het laatste stuk loop je langs de snelweg, met zicht op de St. Antoniegorzen."

Die gorzen zijn nu in een nieuwe route opgenomen. In juni verschijnt er een folder van. De St. Antoniegorzen vormen een van de belangrijkste weidevogelgebieden van Brabant. Ze geven een goed beeld hoe vroeger het nu als bos ingerichte gebied tussen snelweg en Willemstad er uit zag. Je hoeft mij niet te vragen wat ik prefereer: onbegrijpelijk dat die nietszeggende bossen zijn aangelegd. Het zicht

op de vesting wordt er door belemmerd, de vele brandnetels maken het lopen ook niet echt interessant. De nieuwe route – het gaat eigenlijk om een uitbreiding van de oude – loopt ook niet door de St. Antoniegorzen. Je loopt er om heen. Op één plaats is een vogelkijkhut ingericht. Deze is gebouwd in de dijk. Een brede, groene deur geeft er toegang toe. Met een forse klap valt hij achter je dicht. Je staat dan in een 'betonnen bunker', met een schitterend zicht op het vogellevens in de gorzen.

Fort Sabina

Halverwege de nieuwe route ligt Fort Sabina. Tot voor kort niet toegankelijk. De bordjes met 'natuurgebied' en 'verboden toegang' zeggen nog genoeg. Caro Rietberg van het Toeristisch bureau Willemstad laat zich er niet door van haar stuk brengen. "Ach, die staan er nog van vroeger. Je kunt er gewoon doorlopen." Zij is verantwoordelijk voor de productie van de nieuwe routefolder, 'Tussen vesting en forten' geheten. In het meervoud nu, naast Fort Sabina is ook Fort de Hel in de wandelroute opgenomen.

Je moet het maar weten, van die verbodsbordjes. De route is (nog?) niet bewegwijzerd. Zeker als het hek over de toegangsweg dicht is, ga je wel twijfelen. In dat geval een tip voor wie de route met de klok meeloopt: loop net voor het hek over het puinweggetje naar beneden. Net voor het sluisje ligt een dijktrappetje van tegels. Vervolgens over het asfaltweggetje langs het fort tot je weer opnieuw over een dijktrappetje de dijk op kan, nu de dijk van het Krammer-Volkerak.

De nieuwe toegang tot Fort Sabina opent wellicht perspectieven voor het Floris V-pad. Dat loopt nu over vele asfaltwegen, waaronder enkele drukke, van Willemstad naar Dinteloord. Als de dijk langs het Krammer-Volkerak ten zuiden van Fort Sabina, meestal beweid met schapen, voor wandelaars wordt opengesteld, komt dat de route zeker ten goede.

Fort Sabina en het aan de overzijde van

Krammer-Volkerak gelegen Fort Prins Frederik moesten de Engelse marine vanuit Walcheren tegengaan. Ze zijn in 1811 in opdracht van Lodewijk Napoleon gebouwd als onderdeel van de waterlinie 'De Stelling van Hollands Diep en Volkerak'. In verschillende oorlogen heeft Fort Sabina een strategische rol gespeeld, maar is nooit echt aangevallen.

Veerboot Numansdorp even terug

"De kanonnen zullen op 19 en 20 juni bulderen. Er vinden gevechten plaats. De strijd is hard en meedogenloos", voorspelde Yolanda Buis van de gemeente Moerdijk op de persconferentie. "Maar in de vesting laat men de pret niet drukken. Het is er feest! Er wordt gelachen, gegeten en gedronken. In de Rozemarijnstraat verwelkomen u de dames van plezier, zij zijn in grote getale aanwezig. Als u doorloopt naar de haven, struikelt u dan niet over de manden, kippen en bagage op de kade." Het gebruikelijke programma voor Vestingstedendagen, zullen we maar zeggen. Interessanter is dat op beide dagen de boot uit Numansdorp weer vaart. Als een poging om de verkeerschaos niet al te groot te laten worden. Zo herleven op een heel andere manier oude tijden. De vroegere veerverbinding tussen de Hoeksche Waard en Brabant wordt voor twee dagen in ere hersteld! Gevaren wordt met de 'Ba-co', de reserve veerboot voor de veerdienst bij Puttershoek. De afvaarttijden zijn nog niet bekend – frequent is beloofd. De overtocht zal

gratis zijn.

Gekoppeld aan een wandeling over de nieuwe route, kan het een mooi dagje worden (zie voor meer details voor deze TeVoet-wandeling de activiteitenkalender achterin Lopend Vuur). Onderweg zal het naar verwachting niet druk zijn. De beide forten zullen wel open zijn, zeker voor Fort Sabina een goede gelegenheid voor een bezoekje. Alleen Fort de Hel is in het feestprogramma opgenomen. Wie zin heeft, kan zich altijd nog aan het eind van de wandeling in het feestgedruis storten.

Harry Benschop

Willem's stad praktisch

- De folder met de wandelroute 'Tussen vesting en forten' is vanaf half juni voor 70 eurocent verkrijgbaar bij de VVV in het Mauritshuis te Willemstad, ook zondagmiddag geopend. De route is 11 à 12 km lang.
- Op zondag 20 juni organiseert TeVoet een wandeling over de nieuwe route. Verzamelen aan de overkant van het Hollands Diep, in de haven van Numansdorp (zie activiteitenkalender).
- Willemstad is op zondag niet met openbaar vervoer bereikbaar. Op werkdagen kun je er vanaf Rotterdam metro Zuidplein elk uur (vertrek om 36 minuten over het uur) komen met bus 133, overstappen op bus 169 bij de halte Numansdorp Rijksweg. Ook vanuit Roosendaal (lijn 33) en Etten-Leur (lijn 111) kun je elk uur met de bus naar Willemstad, in beide gevallen met een overstap in Oud-Gastel op lijn 103. Op zaterdag rijdt lijn 169 als belbus (uurdienst) en lijn 103 elke twee uur.

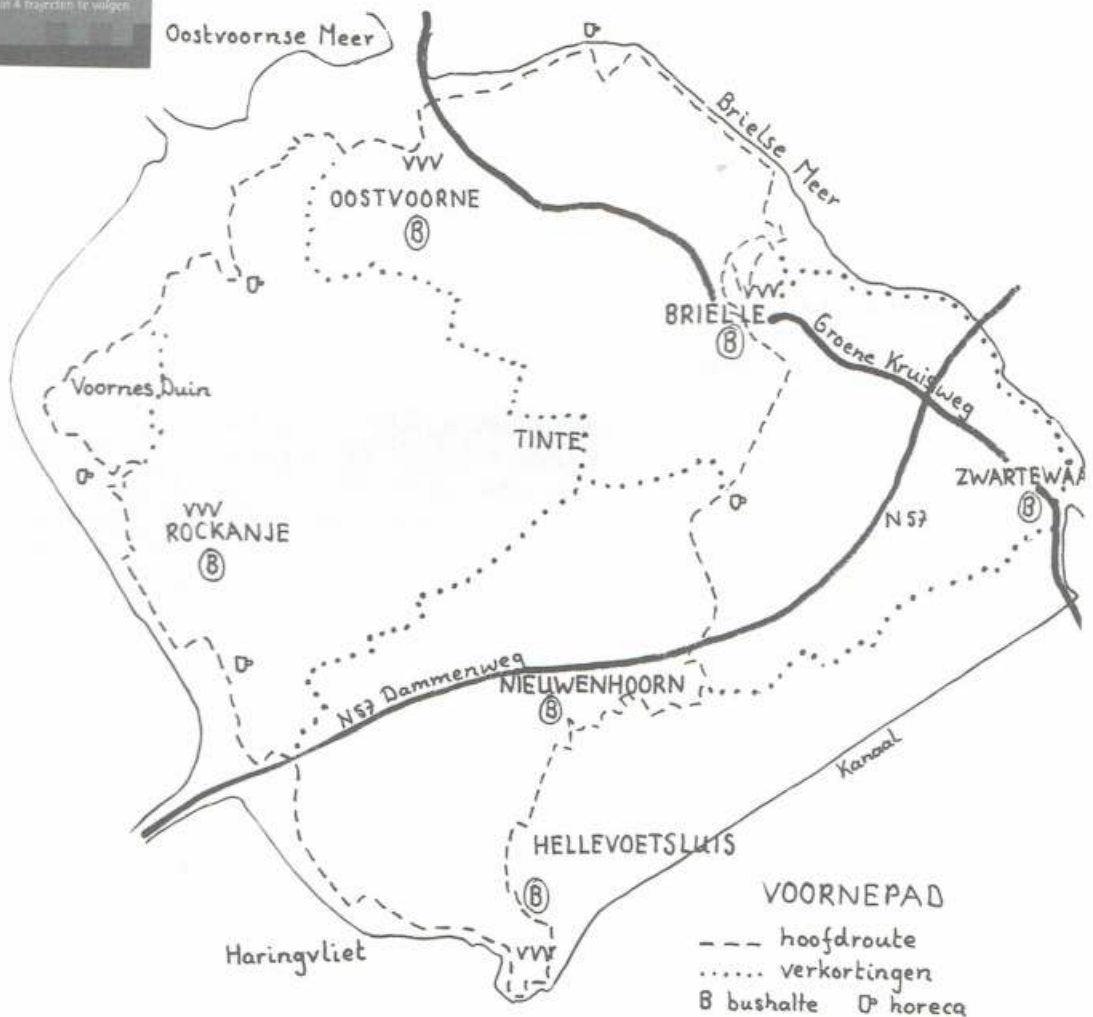
Door het werk weet iedereen TeVoet te vinden

Opening van het Voornepad

Onder grote belangstelling is zondag 18 april het Voornepad geopend. Deze in totaal 70 km lange wandelroute is tot stand gekomen door intensieve samenwerking tussen het Recreatieschap Voorne-Putten-Rozenburg en

TeVoet en mogelijk gemaakt door financiële bijdragen vanuit het Masterplan Toerisme, het EBB-donatiefonds van Deltalinqs en de provincie Zuid-Holland. Het is de eerste van de in totaal 9 wandelroutes

die in de komende twee jaar gerealiseerd zullen worden. Een totaal overzicht van deze geplande routes zijn te vinden in het (samen met TeVoet) vastgestelde Wandelrouteplan Voorne-Putten-Rozenburg. Dit rapport is in te zien via www.masterplanvpr.nl (onder masterplan, wandelrouteplan). Er kan ook een exemplaar opgevraagd worden via j.woudenbergh@zhbt.nl.

Het Voornepad is de opvolger van de Voornse Vestingroute. Deze van oorsprong tot het Groene Netwerk behorende, gemarkeerde wandelroute was sterk verwaarloosd en het bijbehorende kaartmateriaal was niet meer verkrijgbaar. Bovendien waren verbeteringen mogelijk in het tracé, onder andere door verruimde toegangsbepalingen in verschillende natuurgebieden. De hoofdroute van deze rondgaande, tweezijdig gemarkeerde wandeling, is 45 km. Een aantal, eveneens gemarkeerde, verbindingen maakt het mogelijk zelf een route samen te stellen. In de bijbehorende wandelgids staan 4 suggesties van rondgaande wandelingen. Lijnwandelingen zijn echter ook goed mogelijk, doordat de route door de plaatsen Brielle, Oostvoorne, Rockanje, Hellevoetsluis en Nieuwenhoorn gaat, die alle over een goede busverbinding beschikken. Tevens zijn er voldoende mogelijkheden tot overnachtingen.

De gids bevat korte beschrijvingen van de bezienswaardigheden onderweg en informatie over het gebied. Een uitklapbare kaart geeft een overzicht van de totale route; daarnaast zijn er duidelijke deelkaarten opgenomen. De hoofdroute is voor ca. 60 procent onverhard. De rest van de route voert over rustige polderwegen en fietspaden. In de natuurgebieden en het Landgoed Stuyvesande zijn honden slechts aangeliind toegestaan. De gids is voor 2 euro verkrijgbaar bij de VVV's in de regio.

Het afgelopen jaar is er veel (vrijwilligers)werk verzet door TeVoet voor de totstandkoming van deze route. Een belangrijke vraag is dan: heeft het TeVoet ook iets opgeleverd? Het antwoord kan bevestigend zijn. Onze naam, postadres en website staan op het wandelgidsje. Maar wat belangrijker is: Van waterschap tot VVV, op Voorne-Putten kent men TeVoet en weet men ons te vinden. En al omvat deze eerste route niet zo heel veel 'nieuwe' paden, voor de volgende routes zal dat anders zijn: TeVoet heeft duidelijk kunnen maken wat de meerwaarde van kreekoevers en akkerranden kan zijn en dat wandelaars recht hebben op een eigen pad. Twee landgoedeigenaren, tenminste één agrariër, het Waterschap en Staatsbosbeheer gaan daar van harte aan meewerken. Dus: wordt vervolgd!

Jannie Trouwborst

Welke kant op?

Vrees niet. Dit wordt geen zwaarwichtig stukje over welke kant we met de vereniging op moeten. Hoe we problemen moeten aanpakken, overheden moeten overtuigen van de lol van onverhard wandelen of iets van gelijkaardige strekking. Ook niet in welke richting we de noordpijl in de kaartjes van Lopend Vuur moeten situeren. Die hoeft er niet in te staan, want alle kaartjes staan keurig zoals het hoort: het noorden boven. Scheelt weer in de inkt – en het tekenen niet te vergeten.

In dit GPS-tijdperk lijkt het me sowieso geen probleem meer welke kant je op moet gaan. Even instellen en je wordt de weg gewezen. Of maakt de gemiddelde TeVoeter er nog geen gebruik van? Daar lijkt het wel heel erg op. Want bij het doorbladeren van Lopend Vuur ben ik het woord GPS nog nooit tegengekomen. Zelfs niet als reactie op de mogelijkheid die Staatsbosbeheer biedt om met een gehuurde GPS dwars door hun terrein een schat op te sporen. Of het is iedereen duidelijk hoe het werkt, wat de voordelen zijn? Of we hebben er nog nooit aan gedacht? Vinden we het veel leuker om met de kaart in de hand onze weg te zoeken. Zo denk ik er nog steeds over. Het wordt dus ook geen stukje over GPS-systemen.

Nee, het gaat om de prangende vraag welke kant je de wandelaar opstuurt met een routebeschrijving. In de Nederlandse LAW-gidsjes wordt daar niet moeilijk over gedaan. Alle routes zijn in twee richtingen beschreven. Daarentegen zijn de GR-routes en de long distance pathes in Engeland maar in één richting beschreven. Dat geldt ook voor de wandelsuggesties die we in Lopend Vuur doen, zoals bij de Groene Maandroutes.

In de Vlaamse GR-gidsjes staat nogal eens de raad om met je auto naar het eindpunt van je dagtocht te rijden en dan met de bus terug naar je beginpunt. Hoef je onderweg niet steeds op je klokje te kijken om die ene bus te halen. Of dat nog steeds een goede tip is? Met hetzelfde gemak kom je in de file en mis je al direct je bus. Ga dan wat eerder van huis, hoor ik u al roepen. Alles goed en wel, maar als die file er toevallig niet staat... juist, we begrijpen elkaar. En tien tegen een dat het café dan nog niet open is. En na afloop van je wandeling wel.

Op het antwoord op de vraag 'welke kant op' is dus altijd wel wat af te dingen. Het is ook een vraag van alle tijden. Lees maar mee wat ik vond in de Gids voor Zuid- en Noord-Beveland, in 1920 uitgegeven door Het Bestuur der Vereeniging tot bevordering van Vreemdel.verk. in Z.- en N.-Beveland: 'Met het oog op de lichteffecten is 't het best de aangegeven richting te volgen, overigens zou men ook juist andersom kunnen beginnen en eindigen. Dan is er meer kans de zon in het 't gezicht te hebben onder het lopen, en ook is de juiste weg niet zoo gemakkelijk te vinden, alle aanduidingen links worden rechts en omgekeerd'. Tja, zo kun je het als routemaker ook oplossen.

Zuid-Holland

Nieuws over Fietspad 10

Zoals in de vorige aflevering al meegedeeld is de discussie over een fietspad door de Waalsdorpervlakte naar Meijndel heropend. De provincie heeft een projectgroep geïnstalleerd en een klankbordgroep bijeen geroepen. Ook TeVoet neemt deel in de klankbordgroep. Wanneer de plannen voor aanleg van het fietspad toch werkelijkheid worden, is het beter aanwezig te zijn bij de beraadslagingen. Omdat open duin een hoge mate van bescherming kent en omdat ook de hoogteverschillen aanzienlijk zijn, is het onderzoeksgebied hier en daar erg smal voor zowel een fiets- als wandelpad. Veel hangt dus af van het tracé en de uitvoering. Wij stelden ons op het standpunt dat de beschermde wandelroute (Visserspad) die aldaar loopt intact blijft en ook niet pal naast het fietspad mag komen te liggen. Dat laatste is in grote stukken van het Zuidhollands duingebied al het geval en het is geen situatie die uitbreiding verdient. De klankbordgroep is inmiddels een aantal keren bijeen geweest en ook is er met TeVoet een inspectie geweest van de situatie ter plaatse. Een en ander heeft geresulteerd in een voorkeurstacé waarin het bestaande,

beschermde wandelpad grotendeels op afstand blijft. Waar dit niet het geval is en het fietspacé op het wandelpad terecht komt, wordt door de projectgroep een alternatief wandelpad voorgesteld.

Dat wil nog niet zeggen dat alles doorgaat zoals het nu op papier staat. Er volgt nog besluitvorming in provinciale staten, een inspraakprocedure en ook de instanties die voor de aanleg van het fietspad vergunning verlenen, moeten ermee instemmen. Dat gaat nog jaren duren, waarin het fietspad in de strijd kan sneuvelen, maar we hebben goede hoop dat een eventueel Fietspad 10 de wandelaar in dit gebied niet zal storen.

Jaap Mels

Westveensekade

Op de in mei door TeVoet-Zuid-Holland georganiseerde wandeling van Zevenhoven naar Woerden is gekeken hoe de situatie rond het (bijna beruchte) perceel langs de Westveensekade is. De nieuwe eigenaar bleek aan weerszijden verwijzingsbordjes (met het opschrift 'wandelroute') te hebben geplaatst, die de wandelaars om het perceel heenleiden. Doch aangezien de kade openbaar is, functioneren de overstapjes ook nog altijd normaal. Wij hebben maar gewoon de kade gevolgd. Aan de zuidzijde (gem. Nieuwkoop) was het

gras gemaaid; aan de noordzijde (gem. Liemeer) niet. Nu kon dat ook moeilijk, de kade ligt bezaaid met materialen, puin en grond vanwege werkzaamheden aan de beschoeiing van de Kromme Mijdrecht, dus wordt er onderlangs gelopen. Onze eindconclusie: Al met al er kan er goed worden gelopen. Ook de Noordse Buurtroute is te volgen.

Gijs Kuil

Wandelpadenplan Hoekse Waard-West

Op 8 mei is in de Hoekse Waard op feestelijke wijze het eerste fietsknooppuntensysteem van de provincie Zuid-Holland geopend. Ter gelegenheid daarvan is een dubbelzijdige kaart uitgegeven met op de ene zijde de fietsknooppunten en op de andere kant de wandelroutes in de Hoekse Waard. Behalve de vorig jaar in gebruik genomen wandelroutes (5 stuks) in het oosten van het eiland zijn ook de nieuw ontwikkelde routes (3 stuks) in het westen aangegeven die eveneens op deze dag officieus voor geopend verklaard werden. Ook bij deze laatste routes spelen kreekoevers en akkerranden een rol, maar daarnaast is er gelegenheid om al wandelend nader kennis te maken met Deltanatuur.

Ontwikkeling deel TeVoet-route tot ANWB-route

De Demmerikroute

In het decembernummer 2003 van Lopend Vuur was te lezen hoe moeilijk de realisering van een wandelroute in De Ronde Venen over onder andere een oude spoordijk verliep: toestemming van NS, realisering van bruggen/trekpontjes. Nog steeds is onze route niet gerealiseerd, maar er zit beweging in.

In januari 2004 heeft Bureau Lopende Zaken contact gezocht met het gemeentebestuur van de gemeente De Ronde Venen. In opdracht van de Manifestgroep Groene Hart wilde het Bureau van het oostelijk deel van onze route een Gezinswandelroute maken: de Demmerikroute. Deze route is inmiddels als één van de laatste 8 Groene Hart Gezinswandelroutes gepresenteerd op het symposium te Linschoten. De Demmerikroute bestaat uit het oostelijke deel van de wandelroute Spoordijk Vinkeveen/Groot Wilnis. De route is 12 km lang, start bij het voormalige treinstation Vinkeveen en loopt via de voormalige spoorbaan via de Ruigekade, Demmeriksekade (stukje gemeente Breukelen) naar Bosdijk, vervolgens via de Veenkade, Korenmolenweg, Donkereind, Demmerik terug naar het startpunt: stationsgebouw Vinkeveen. Hij is gemarkeerd met zeskantige ANWB-bordjes. De officiële opening zal plaats vinden op zaterdag 19 juni om 10.30 uur. Daarna kan de route gelopen worden. Eromheen zijn allerlei festiviteiten en activiteiten gepland. Het ziet er naar uit, dat er ruim voldoende media-aandacht zal zijn rond de opening. Hopelijk krijgt TeVoet daarbij de aandacht die ze in deze verdient. Het zou niet misstaan, gezien het werk dat TeVoet aan

de ontwikkeling van de route heeft gedaan. En het geeft de (brood)nodige bekendheid aan onze vereniging. TeVoetleden worden hierbij van harte uitgenodigd om eens een kijkje te komen nemen en de route uit te proberen.

Fred Triep, regiocoördinator Noord-Holland

Het landschap op de Demmerikroute

Intensief overleg van TeVoet met Natuurmonumenten heeft geleid tot de openstelling zonder beperkingen van de Tiendgorzen (een onderdeel van de Eendragtsroute), een prachtig voorbeeld van hoe de nog te ontwikkelen Deltanatuur elders er uit zal gaan zien. En tot een beperkte openstelling (1 juli-15 november) van de verbindende dijk langs de Korendijkse Slikken: er mag dan over de kruin gelopen worden. Ook buiten deze periode hoeft er niet meer over het asfalt gewandeld te worden richting Goudswaard. Er is ontheffing verleend (NB-wet) om dan aan de binnenzijde over de teen van de dijk te wandelen, met op 2 plaatsen een uitkijkpunt over het gebied. Zo wordt de route van het OV (in Goudswaard) tot het veer naar Tiengemeten bij Nieuwendijk een stuk prettiger om te bewandelen. Voorwaarde is wel, dat wandelaars zich aan deze regels houden: het gaat om een proef van 2 jaar. Daarna wordt bezien of de openstelling gehandhaafd zal blijven. (Honden zijn op de route niet toegestaan.) Deze verbindende dijk maakt tevens deel uit van de Oeverloop: een ca. 75 km lange route die helemaal langs de buitenzijde van de Hoekse Waard loopt. Om deze route te realiseren is gebruik gemaakt van de afzonderlijke routes en de verbindingen daartussen. Hoewel het op een aantal plaatsen gelukt is om daarvoor o.a. de grasdijken opengesteld te krijgen, blijft de traditionele 3-daagse Oeverloop in augustus een speciale belevenis: dan wordt bijna de gehele tocht onverhard gelopen. Ging dit voorjaar alle aandacht uit naar het fietsknooppuntensysteem, volgend voorjaar is het de beurt aan de wandelroutes. Dan zal er een handzaam boekje verschijnen met een overzichtskaart, deelkaartjes van de afzonderlijke routes en de nodige achtergrond informatie. Tot die tijd is er voor de RHW nog de gelegenheid de nieuwe routes te vervolmaken en aan te kleden. Maar vast eens een kijkje gaan nemen is zeker aan te raden. Alle routes zijn in twee richtingen gemarkeerd. De bijbehorende kaart is verkrijgbaar bij de VVV in Oud-Beyerland en Dordrecht.

Jannie Trouwborst

Noord-Brabant

Spoorwegovergangen

Op 2 en 3 juni worden informatiebijeenkomsten voor Brabant en Zeeland belegd waar de problematiek van de opheffingen van spoorwegovergangen centraal zal staan. De bijeenkomsten zijn in samenwerking met het project 'recreatie & overwegen' georganiseerd. In het voortraject heeft el een aantal TeVoeters in de

De zomerkade van de Tiendgorzen (bij de bosjes langs het water) is nu het hele jaar door toegankelijk

regio aangegeven een bijdrage te willen leveren aan het project. In het septembernummer van Lopend Vuur zal uitgebreider op het project en de knelpunten in Brabant, Zeeland en Limburg worden ingegaan.

Op één plaats heeft de problematiek al de aandacht. Tussen Tilburg en Den Bosch dreigt niet alleen een aantal spoorwegovergangen te verdwijnen. De plannen voor de N65, met name het Parallelwegenplan voor de N65 tussen Vught en Helvoirt, maken dat het gebied nog lastiger te doorkruisen gaat zijn. In elk geval staat de verbinding tussen het ten zuiden van spoor en rijksweg gelegen Sparrendaal en de ten noorden ervan gelegen IJzeren Man op de tocht. Voor inwoners van Vught en Helvoirt is dat een geliefde zondagswandeling. Het opwerpen van dergelijke barrières voor wandelaars en fietsers lijkt de stilzwijgende instemming te hebben van de Vughter politiek, ondanks de mooie woorden en uitgangspunten in het Verkeers- en vervoersplan.

Harry Benschop

Drenthe

Zorgen om de zandweg in Meppel

Met de start van de nieuwbouw wijk de Berggierslanden in Meppel is er ook weer werk voor TeVoet. Ik ben hier als regiocoördinator van TeVoet reeds 5 jaar bezig een fraaie zandweg in oude staat te bewaren. Hoewel inmiddels schriftelijk is toegezegd (met een 'gemeentelijke slag om de arm') dat de weg onverhard zal blijven, blijkt nu dat er nog

steeds uitgegaan wordt van een verharding ten behoeve van fietsers. Dit ondanks het feit dat er aan beide zijden een verharde weg komt! Ook zijn er reeds werkzaamheden gedaan in het deel dat als natuurgebied te boek staat. Hierin zou een voetpad aangelegd worden, maar de werkzaamheden wijzen meer op een 'snelweg'. Inmiddels ligt het werk al weer 5 weken stil. Bij de gemeente zijn we nu bezig om de werkvolgorde in te zien. Deze zou ook op internet komen. We blijven alert!

Wandelingen

Ondanks dat er steeds weer iets nieuws gezocht moet worden dat bovendien ook nog aan de doelstelling van TeVoet voldoet, zijn er in de regio weer een aantal wandelingen op het programma gezet. De informatie hierover staat in de Activiteitenkalender en ook in de Agenda op de website. In augustus komt er mogelijk alsnog een wandeling bij. In dat geval kunt u deze op de website vinden of kunt u begin augustus met de regio-coördinator of de coördinator Wandelingen bellen voor meer informatie. Uiteraard zijn deze wandelingen niet alleen voor leden uit de regio's Friesland en Groningen/Drenthe. Is Drenthe of Groningen dit jaar uw vakantiestek, loop dan gerust eens mee.

Voor de Open Monumenten Dag op zaterdag 11 september wordt de wandeling rond de verdedigingswerken van het fort Bourtange georganiseerd in samenwerking met het Groninger Landschap. De contacten hierover verlopen goed. Uitgebreide informatie via de Activiteitenkalender in de volgende Lopend Vuur.

vervolg op pag. 23

De Biesbosch na de Don Boscovloed

Het horen van de naam Biesbosch roept nog altijd spannende beelden op. Geheimzinnige krekens, plots droogvallend. Je steeds afvragend of je nog op tijd bent. Een gebied dat je varend moet verkennen. En de wandelaar? Hoe komt die er van af in de Biesbosch? Wat is er voor hem te doen? En in de toekomst?

Die toekomstvraag stellen we niet voor niets. Want de Biesbosch heeft niet alleen een veelbewogen en roemrucht verleden. Het gebied heeft een al even spannende toekomst voor de boeg. De 'Don Boscovloed' markeert de overgang naar die toekomst.

Don Bosco

De Don Boscovloed? Het was toch de St. Elisabethsvloed? Dat klopt, in 1421 om precies te zijn. Maar die komt nu eens niet ter sprake. En ook niet alle eeuwen na die ramp. We zetten de ontwikkelingen van de laatste tien jaar centraal, waarin delen van de Biesbosch eigenlijk net zo'n gedaantewisseling hebben ondergaan als de St. Elisabethsvloed veroorzaakte. Merkwaaardig genoeg is deze metamorfose ook ingeleid door een vloed. Die van 31 januari 1995, de dag waarop 200.000 Nederlanders, verdreven van huis en haard, afwachten of de dijken langs de grote rivieren het zouden houden. Door katholieken wordt die dag geassocieerd met Don Bosco; het is zijn sterfdag. Deze toelichting geeft Wim van Wijk voor de titel van zijn boek 'De Biesbosch na de Don Boscovloed', waarin hij de ontwikkelingen in de Biesbosch na die bewuste dag centraal zet.

De St. Elisabethsvloed

In 1421 zorgde de St. Elisabethsvloed ervoor dat de vruchtbare landbouwgronden van de Grootte of Zuidhollandse Waard in een binnenzee veranderde. Die na verloop van tijd een uniek getijdengebied werd. Op de hoge platen groeide al gauw allerlei planten. Biezen vooral. Vandaar de naam Biesbosch. Mensen gingen zich weer met het gebied bemoeien. Ze legden rietgorzen en grienden aan en verdienden daarmee hun brood. Land dat te hoog kwam te liggen voor de wilgenteelt werd gras of bouwland. Daar vestigden zich de boeren. Vijf eeuwen lang bleef de Biesbosch een getijdengebied met niveaoverschillen tussen eb en vloed tot twee meter. Tot in 1970 het Haringvliet werd afgesloten, als reactie op de overstromingsramp van 1953. Alleen in de Sliedrechtse Biesbosch schommelt het waterpeil nog altijd zo'n 60 à 70 centimeter.

Deltawet Grote Rivieren

Die metamorfose zat er al langer aan te komen. Voorjaar 1994 werd de Biesbosch uitgeroepen tot Nationaal Park. In dat kader waren mooie (natuur)plannen gemaakt. Met de uitvoering zouden evenwel nog tientallen jaren gemoeid zijn, was de verwachting. Dat had vooral met de uitkoop van de boeren te maken. Die moet op basis van vrijwilligheid gebeuren.

Uit onverwachte hoek kwam hulp. Van het water. Twee bijna-rampen – zouden de rivierdijken het houden? – brachten schot in de zaak. Iedereen was overtuigd dat er snel iets moest gebeuren. Nog voor de zomer van 1995 werd de Deltawet Grote Rivieren vastgesteld, een noodwet die alle procedures die normaal voorafgaan aan dijkverzwaring, aan de kant schoof. En in datzelfde jaar werd begonnen met de onveiligste stukken dijk.

Voor de Biesbosch pakte de Deltawet Grote Rivieren gunstig uit. Want voor de dijkversterking was klei nodig. En die moest bij voorkeur komen uit de buitendijks gelegen polders, zodat het mes aan twee kanten sneed. Niet alleen worden de dijken steviger. Ook het verlaagde gebied kan meer water bergen waardoor de kans op overstromingen verkleint.

Welke polders in de Biesbosch zijn aangewezen voor de kleiwinning is te zien op het kaartje. Polder voor polder groeven de graafmachines af. Ze zijn al vertrokken uit het Aert Eloijenbosch, Malthe, de Ruigten bezuiden de Perenboom en de Spieringpolders. Nog aan snee komen de Hardenhoek, de Pannenkoek en Happenhennip. De klei die in deze laatste polders wordt afgegraven, krijgt een andere bestemming dan dijkversterking, want inmiddels is het werk in het kader van de Deltawet Grote Rivieren voltooid. Dankzij deze wet zijn de voor het Nationaal Park geformuleerde doelstellingen in korte tijd dichterbij gekomen. Waar anders decennia gemoeid zouden zijn geweest met de verwerving van de grond, stonden boeren in korte

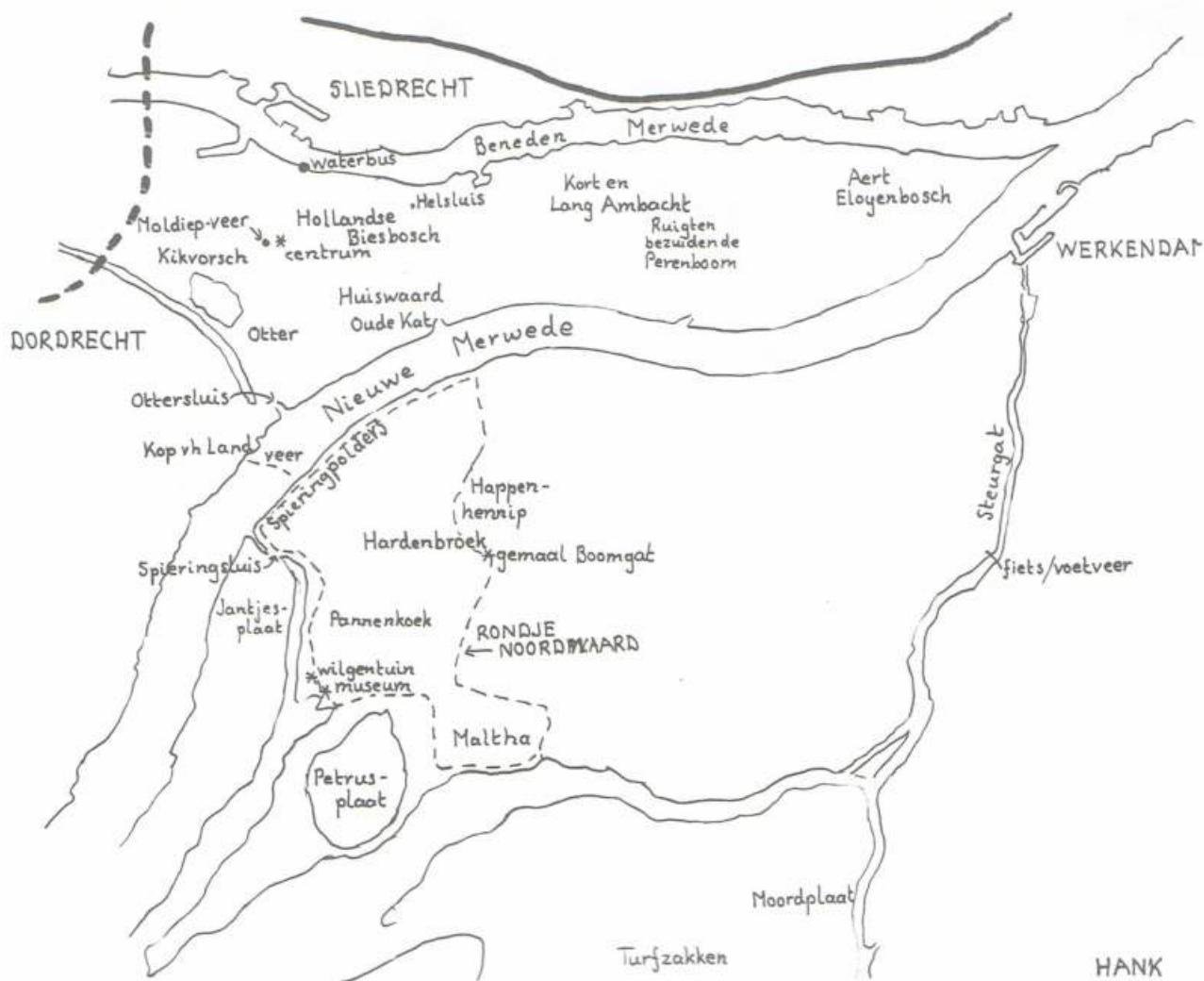
tijd in met de verkoop van hun land. Ineens was er geld om hen uit te kopen en voor sommige boeren was het algemeen belang een extra stimulans – naast de algemene malaise in de landbouwwereld, de zakkende prijzen en het ontbreken van bedrijfsopvolgers – om toe te happen.

De snel verworven gronden waren bovendien snel daarna klaar voor hun nieuwe rol. Want de graafmachines zijn zo te werk gegaan dat zij de polders achterlieten als een terrein waar zich een Biesboschachtig landschap kon gaan ontwikkelen. Niet overal is namelijk evenveel grond afgegraven. Op sommige plaatsen is het maaiveld ongemoeid gelaten, een eindje verderop is slechts een halve meter klei van het land geschraapt en op weer andere plekken is een kronkelende geul gegraven, waarin meteen water kwam te staan. Binnen een paar maanden waren egale akkers veranderd in een naakt landschap, waar de plantengroei van voren af aan kon beginnen, net als in 1421. Nu maar afwachten of wat achter de tekentafel is bedacht tot een even fascinerend landschap leidt.

Het boek

Het boek 'De Biesbosch na de Don Boscovloed' beschrijft op beeldende wijze de drastische veranderingen van de afgelopen tien jaar. Journalist Wim van Wijk beperkt zich niet tot de grondverschuivingen en de gevolgen daarvan. Boeren vertellen wat het voor hen betekent als hun goede grond wordt afgegraven. Andere bewoners schetsen hoe het is om te moeten toezien dat hun huis wordt gesloopt. Een beroepsvisser vertelt opgetogen hoe de natuur zich in razend tempo aanpast. De gedaantewisseling wordt met deze persoonlijke verhalen per polder verhaald. Je leeft je helemaal in. Je kijkt na het lezen van het boek al wandelend met heel andere ogen naar het

Lopend Vuur route

De route begint bij de pont van Kop van het Land op de Brabantse Oever. Het volgt het Rondje Noordwaard dat Staatsbosbeheer heeft uitgezet. Lengte van de route 13,5 km.

Loop de veerstoep op. Even later door klaphekje RA. Over de dijk langs de Nieuwe Merwede, met zicht op de natuurontwikkeling in de Beneden Spieringpolder. Aan het eind door klaphekje (voor horeca even naar rechts, bij de sluis), een klein stukje de weg RD, met de bocht mee naar links. Net voor de zijweg naar rechts over een overstapje RA over de grasdijk. Deze helemaal uitlopen tot het Biesboschmuseum.

Net voor het Biesboschmuseum ligt een vrij toegankelijke wilgentuin, 'De Pannenkoek'. Een wandeling door dit gebiedje, sommige paden kunnen erg nat zijn, is zeker aan te bevelen.

Vanaf het Biesboschmuseum eerste zijweg LA (Lijnoorden). Vanaf de heuvel heb je uitzicht op de Petrusplaat, de kleinste van de drie spaarbekkens. Volg de weg 'Lijnoorden' tot aan de eerste boerderij links. Rechts zie je een hek. Hek over en de dijk volgen. Bij de bocht naar rechts krijg je het zicht op de polder Maltha, ook al 'onder handen genomen'. Dijk rond polder Maltha volgen. Aan het eind LA, verharde weg. Op kruising opnieuw LA en even verder de nieuwe waterkerende dijk op. Deze in bocht naar rechts blijven volgen, aan het eind LA, langs het gemaal Boomgat, nogmaals LA en de waterkerende dijk blijven volgen in noordwestelijke richting. Het gebied aan je linkerhand zal nog worden omgevormd. Aan het eind de Banddijk oversteken en RD. Bij het water LA en langs de Bovenspieringpolder over de grasdijk teruglopen in de richting van het veer.

nieuwe, maar ook naar het oude landschap. Je gaat zelfs in de polders die nog aan bod moeten komen fantaseren wat daar staat te gebeuren. Met het land en met de mensen. De ruim 200 prachtige foto's van Jacques van der Neut maken je het nog gemakkelijker je in te leven. Alleen jammer dat er een goed kaartje ontbreekt waarop de polders, kreken en geulen die in de verhalen steeds naar voren komen, staan aangegeven.

Spieringpolders

Neem de Spieringpolders, net als je aan de Brabantse kant van de pont komt. De twee polders zijn net zo lang en slank als de vis waar ze naar genoemd zijn. Sinds een paar jaar heb je een prachtig zicht op een zilverkleurig waterlint. "Nog is het een veredelde vijver, maar uiterlijk in 2006 krijgen de uiteinden een verbinding met het open water", vertelt Romke van Willenswaard van DLG. "Dan is het een nevengeul geworden. Bruggen zullen ervoor moeten zorgen dat het verkeer kan blijven rijden tussen de pont en Werkendam." Door de polder Hardenbroek is nog een zijtak van die geul gedacht. "Door deze werken komt er

weer samenhang tussen de Hollandse en Brabantse Biesbosch. Die was verloren gegaan door de inpoldering van het Werkendamse deel van de Biesbosch, nog maar een halve eeuw geleden.

Niet alleen de plannenmakers komen aan het woord. In de Spieringpolders moesten twee agrarische ondernemers wijken. Een van hen, Arie Hakkers, had een 12 ha grote boomgaard. "Ik liep tegen de 50 en in de fruitteelt ging het al jaren slecht." Hij woont nu in Dordrecht. Eind 1995 zette hij zijn handtekening waarmee hij afstand deed van zijn land. Maar hij had een clause bedongen. "Ik had als voorwaarde gesteld dat mijn huis er tot 2000 mocht blijven staan. Ik wilde namelijk van dichtbij meemaken hoe die verandering zich voltrok." En gevolgd heeft hij het. "Er is bijna geen dag voorbijgegaan dat ik geen foto heb gemaakt." Op zijn foto's is te zien hoe zijn boomgaard is geroid. Zijn huis heeft hij vastgelegd in een steeds opener wordend landschap. "Zegge en schrijven twee bomen hebben ze laten staan. De rest van de erfbeplanting en de boomgaardsingel zijn geroid." Voor die keuze heeft Hakkers weinig begrip. "Wat er is blijven staan,

zijn nota bene berken, terwijl ze die hele elzensingel in stukken hebben gezaagd. Wat is er nou mis met een els in de Biesbosch?" Die verhalen heeft Van Wijk opgetekend.

De Moordplaat

Zoals van de familie Van Bergeijk in de Moordplaat die al in 1960 een eerst aanschrijving kreeg om te vertrekken. Toen voor de aanleg van een spaarbekken. Dat vierde spaarbekken is er nooit gekomen. Dat kwam goed uit, want de aanleg van nog een grote waterplas, omgeven door een betonnen dijk, zou de doelstellingen van het Nationaal Park aardig ondermijnen. Als je bovenop de uitzichtheuvel bij het Biesboschmuseum staat, kijkend naar een van de spaarbekkens, vergt dat niet veel verbeeldingskracht. Nog steeds krijgt Van Bergeijk te horen dat zijn bedrijf de langste tijd heeft gehad: de Moordplaat moet natuurgebied worden, nee, ruimte gaan bieden voor de rivier, nee, aan een combinatie van die twee. "Weet je wat het is met die plannen", vraagt Ad van Bergeijk retorisch. "Ze willen iets, ze hebben wel een idee, maar ze kunnen het niet onderbouwen. Kijk, het is makkelijk zat om

Driemaal de Biesbosch

Het meest makkelijk bereikbaar is de **Hollandse Biesbosch** bij Dordrecht. Gelijk ook het drukste deel. En voor de wandelaar het minst interessante stuk. "Je bent er snel uitgekeken", vertrouwd een frequente bezoeker me toe. "Voor mij is het wel makkelijk dat ik met de waterbus vanuit Sliedrecht zo kan oversteken met de fiets." Het lijkt wel een stadspark, veel verharde wandelpaden. Alleen het sinds kort met een pontje over het Moldiep ontsloten gebied van De Kikvorsch of Otter (met het Griendmuseumpad) heeft meer te bieden.

De **Sliedrechtse Biesbosch** is voor wandelaars eigenlijk niet toegankelijk. Alleen in excursieverband – vertrek vanuit het Bezoekerscentrum de Hollandse Biesbosch – kun je er komen. Of je moet een eigen boot hebben. Dan kun je op enkele plaatsen een korte rondwandeling maken. Deze staan ook op de recreatiekaart van de Biesbosch aangegeven.

Vol enthousiasme vertelde een informatrice in het Bezoekerscentrum hoe mooi het in de Sliedrechtse Biesbosch wel niet is. "Maar .... het is niet voor het publiek toegankelijk! Alleen voor vrijwilligers wordt wel eens een wandeling georganiseerd. Het is een gebied om al varende te ontdekken." En, na even nadenken, "ook wel onder leiding van een

gids". Zou dat echt niet anders kunnen? Diezelfde vraag tekende ik een uurtje later bij de Ottersluis, in de buurt van de pont bij Kop van het Land, op uit de mond van twee wandelaars. "Waarom mag je hier wel met een bootje komen en niet te voet?" Ook zij hadden al een verbodsbordje getotseerd op het toeleidende weggetje naar de sluis. De overkant lonkte nog meer. Zeker als je een folder van Staatsbosbeheer – met de fraaie titel 'Het wordt nat in de Oude Kat' – in je handen hebt waarop een wandelpad in de Polders Huiswaard en Oude Kat staat aangegeven, enkele honderden meters verderop. Van die polders wordt dan ook nog gezegd dat de Biesbosch daar weer een beetje 'meer Biesbosch' is.

Wat moeilijker bereikbaar is de **Brabantse Biesbosch**. Alleen via de pont bij Kop van het Land en de sluis bij Werkendam kun je er over land komen. Sinds kort zijn er enkele aardige wandelingen te maken in het noordwestelijk deel, zeg maar tussen de pont en het Biesboschmuseum. En met de ontwikkelingen die in het verschiet liggen, kan het er alleen maar mooier van worden.

Ook in het zuidoostelijk deel, tegenover de jachthaven van Hank, zijn fraaie tochten te maken. Alleen moet je ook hier beschikken over een eigen boot (of er een huren). Een andere mogelijkheid is met een vaar/wandel-

excursie vanuit Hank mee te gaan. De tijd om te lopen is dan veelal (erg) beperkt. Zou er niet eens een reguliere veerdienst over het Steurgat kunnen komen om (natuur)wandelaars over te zetten? Misschien kan er iets worden gecombineerd met het seizoenspontje dat nu al over het Steurgat vaart, maar dan iets noordelijker. Dat is een nu een kabelpont en vergt dus een ander soort boot. Aan de deskundigheid van de schippers van het huidige Steurpuntje hoeft het niet te liggen, die gaat verder dan 'de kabel'. Heeft een van de schippers mij tenminste verzekerd.

Tenslotte zijn er naar verluidt plannen voor een veerdienst vanuit Lage Zwaluwe naar de zuidwest punt van de Brabantse Biesbosch. Dat zou mooie wandelingen mogelijk maken. Afgelopen jaren was die verbinding gedurende één dag al in de vaart, tijdens de Omroep Brabant Biesboschtocht.

Kortom, veel mooie plekken in de Biesbosch zijn nog niet voor de wandelaar zonder eigen boot ontsloten. Een boot huren als je een dag wilt gaan wandelen, lijkt ook niet direct de oplossing. Een reguliere veerdienst – minimaal enkele malen per dag, eventueel nog beperkt tot enkele dagen per week – zou een goede oplossing kunnen bieden. Toch maar eens in overleg treden met de Vrienden van de Voetveren en de beheerders van het gebied.

Zicht op de Spieringpolder

een paar geulen op een kaart te tekenen en die te laten aansluiten op de Biesboschkreken en dan te zeggen: de rivier heeft meer ruimte. Maar zo werkt het niet."

Als het aan hem ligt, blijven de dijken rond zijn eilandpolder intact. "Ze moeten van de Moordplaat een ganzenopvangpolder maken. Dat is de boeren ook toegezegd bij de oprichting van het Nationaal Park."

Sinds een paar jaar hebben Ad en Merie van Bergeijk zich opgegeven voor het toeristisch arrangement van de Ruige Biesboschtocht. Ook bieden zij kampeerders al jaren een primitieve camping. Ze willen er alles aan blijven doen om er, als de plannen om geulen te graven doorgaan, in elk geval te blijven wonen.

'Zulke goede gronden'

Uit het boek wordt duidelijk dat de plannen veel stof hebben doen opwaaien. Veel jaren waren er vaak mee gemoed, zoals de aanleg van de recreatiepolder De Aakvlaai bij Hank. En wist je dat de polder Maltha ooit is genoemd als plaats om een dorp te stichten. Het zou een einde moeten maken aan het geïsoleerde leven van boeren en landarbeiders. Dieper kon je de Biesbosch niet in. De landarbeiders bleven de hele week van huis. Dat dorp is er nooit gekomen. Sterker, de spaarzame bebouwing is met de grond gelijk gemaakt. Uit verschillende monden tekende Van Wijk op dat "het jammer is dat de landbouw van 'zulke goede gronden' moet wijken voor de natuur". En, voegt Tine Kadijk uit de Polder Kort en Lang Ambacht er aan toe, "nog meer dat er zo weinig mensen van kunnen genieten. Je kunt er alleen onder leiding van een gids een wandeling maken. Had er nu echt niet een kleine camping mogelijk geweest? Ik wil maar zeggen, nu lijkt het of er alleen maar iets voor de vogels wordt gedaan, terwijl ik vind dat je de mensen ook iets moet geven." TeVoet onderschrijft dat. Het moet toch mogelijk zijn om juist in het Sliedrechtse deel van de Biesbosch

iets meer voor de rustzoekende wandelaar te doen, zonder dat hij 'met een groep mee moet'.

Knoeien met water

Het boek geeft een veelzijdiger beeld van de Biesbosch dan bijvoorbeeld Digna Sinke in haar film over Tiengemetten, een ander gebied in ontwikkeling. Van meerdere personen en plannemakers wordt belicht hoe zij de veranderingen hebben beleefd en zien. Hoor en wederhoor wordt toegepast. Achteraf foutief gebleken beslissingen worden niet weggemoffeld, maar toegelicht. Over één ding zijn de meesten het wel eens: het doorsteken van enkele dijken moet nog de grootste stoot geven.

Het boek geeft een stimulans het gebied nog eens te gaan opzoeken. Dat gaat TeVoet dan ook doen door een wandeling te organiseren op zaterdag 26 juni. Benieuwd of we dan tot eenzelfde conclusie komen als 'Biesboschprofessor' Ies Zonneveld in de epiloog van het boek: "Vooruit, het kan er mee door." En misschien kunnen we al lopend het wensenlijstje van de wandelaar opstellen. Volgens Zonneveld is er in de afgelopen jaren na de Don Boscovloed niet veel anders gebeurd dan wat we de afgelopen 2000 jaar hebben gezien. "Al die tijd zijn we aan het knoeien geweest met water."

Harry Benschop

Een groot deel van de informatie in dit artikel is ontleend aan het boek 'De Biesbosch na de Don Boscovloed' van Wim van Wijk en Jacques van der Neut, Uitgeverij Aprilis, ISBN 90 5994 012 1. Prijs € 29,50. Het boek is verkrijgbaar bij de Biesboschcentra en in de erkende boekhandel.

De Biesbosch praktisch

- De Hollandse Biesbosch is het best bereikbaar met de waterbus vanuit Dordrecht
- Merwekade of Sliedrecht (uurdienst, zondags eerste afvaart om 10.45 uur). Het Biesboschcentrum is dagelijks geopend vanaf 9.30 uur, vanaf september op maandag gesloten. Het pontje bij het Biesboschcentrum over het Moldiep vaart van maart tot oktober, vertrek elk half uur vanaf 9.45 uur.

- De Brabantse Biesbosch is alleen op werkdagen bereikbaar met openbaar vervoer. Elk uur rijdt er een buurtbus vanaf Dordrecht naar de pont en door naar Werkendam. In Werkendam kun je met de buurtbus uit Gorinchem komen (uurdienst, niet op zondag). Bij Sleeuwijk Tol geeft deze buurtbus aansluiting op de interliners van en naar Utrecht en Breda.
- De pont bij Kop van het Land vaart op zaterdag vanaf 9.45 uur, op zondag vanaf 10.45 uur. Houd er rekening mee dat de laatste afvaarten rond half zeven zijn.
- Het Biesboschmuseum is niet op maandagen geopend, op zondag vanaf 12.00 uur.

- TeVoet organiseert zaterdag 26 juni een wandeling naar de Biesbosch, zie de activiteitenkalender achterin.

Wandelpaden aanleggen als dagelijks werk

Zijn dagelijks werk is het realiseren van wandelpaden, maar hij is zelf geen wandelaar. Als gedetacheerd medewerker van de Provincie Noord-Holland voert hij het Landschapsplan West-Friesland en het Wandelpadenplan Kop van Noord-Holland uit. Reden voor Lopend Vuur voor een gesprek met Tjalling James.

Rondje Wogmeer

Tjalling neemt me mee naar het Rondje Wogmeer, een wandeling van twaalf kilometer over de Wogmeerringdijk. Dit is een goed voorbeeld waar we het over hebben. De Wogmeer is een 650 jaar oude droogmakerij met een schitterend voetpad over de ringdijk. Tenminste, dat zou het kunnen zijn. Maar liefst veertig hekken, waarvan velen met prikkeldraad, maken de wandeling tot een ware hordenloop. Op sommige plaatsen lijkt het er ook helemaal niet op dat het hier om een openbaar toegankelijk voetpad gaat.

Tjalling laat bijvoorbeeld zien hoe je dwars door een tuin de ringdijk op kan. Oké, het kan, maar erg duidelijk is het allemaal niet. Toch zegt een boer die we bij de molen op de dijk tegenkomen dat er regelmatig wandelaars over de dijk lopen. De Wogmeerringdijk is onderdeel van het Landschapsplan West-Friesland en zou eigenlijk al in 2003 klaar moeten zijn. Ondanks herhaalde toezeggingen van het Waterschap aan TeVoet Noord-Holland, is er nog niet veel verbeterd.

Tjalling James ziet het niet zo somber in. "Op sommige plaatsen staat wél een blauw voetgangersbordje. En er is het nieuwe en aantrekkelijke Kwakelpad als aanlooppad vanuit Obdam, gemaakt door de gemeente. De openbaarheid is in dit geval bovendien geen probleem. Alle boeren die een kavel hebben op de kade erkennen deze openbaarheid. Toch moeten de veertig verschillende personen die

een kavel hebben wel gedogen dat wandelaars langs hun huis lopen. Dat is soms behoorlijk lastig en ingewikkeld."

Voor een deel is de kade eigendom van boeren, voor een deel eigendom van het Hoogheemraadschap en verpacht aan boeren. "Eerst moet je daar allemaal achter zien te komen, je hebt met heel veel mensen te maken. Daarbij komt dan nog het aanleggen van overstapjes over de hekken, het neerzetten van enkele informatiepanelen en het onderhoud. Om dit op te lossen zijn twee gemeenten nodig. Mijn rol is om te zorgen dat de gemeenten samenwerken en ook daadwerkelijk de wandelroute toegankelijk maken", zegt Tjalling. "De ene gemeente heb ik inmiddels zover. Die zet het op de begroting. Met de andere gemeente ben ik nog in gesprek. Die willen eerst een plan zien. Als ze het beiden op de begroting hebben staan, kan het Recreatieschap West-Friesland subsidie aanvragen bij de Provincie. Met een beetje geluk kan de wandelroute, als alles goed gaat in 2005 of 2006 uitgevoerd worden." Aldus James. "Wat helpt bij dit rondje is dat de bewoners een soort latent aanwezige interesse voor het gebied hebben. Dat bleek wel tijdens de viering van het 650-jarig bestaan. Er bestaat een echt poldergevoel en tijdens het 650-jarig bestaan was er een wandeling over de dijk, met door de bewoners zelf gemaakte overstapjes. Dit hoorde ik van Vladimir Mars, van het Wandeloverleg Noord-Holland"

Onbekende routes

Tjalling James is door de Provincie Noord-Holland gedetacheerd bij SOW/Recreatieschap West-Friesland en bij het projectbureau Blauwe Netwerk met als opdracht de realisatie van het Landschapsplan West-Friesland en het Wandelpadenplan Kop van Noord-Holland. Bij het Landschapsplan gaat het onder andere om recreatieve verbindingen, zowel voor de wandelaar, als de fietser, schaatser en kanoër. "Je hebt een plan, een visie en je zoekt voortdurend kansen", vat Tjalling zijn werk samen. Het Landschapsplan is in 1998 door 13 gemeenten samen met Provincie, Staatsbosbeheer, Landschap Noord-Holland, Hoogheemraadschap Noorderkwartier, Kamer van Koophandel en de WLTO opgesteld. Tjalling's functie is vooral een coördinerende: hij stimuleert gemeenten om projecten op te stellen die binnen het Landschapsplan vallen en zorgt ervoor dat subsidiegeld van de provincie bij de juiste partijen terecht komt. "Er zijn al veel mogelijkheden voor wandelaars in West-Friesland", zegt Tjalling. "Maar er zijn ook nog talloze knelpunten en het ontbreekt veelal aan verbindingen. Tussen wandelroutes, maar ook vanuit de kernen naar een mooie wandelroute. Het is nu te versnipperd. Bovendien zijn vele wandelroutes onbekend. Mensen hebben vaak geen enkel idee dat er zoveel wandelmogelijkheden zijn in de polder. Als we een goede wandeling hebben gerealiseerd, zullen we die bijvoorbeeld ook bekend maken door middel van een mooie folder. Bij het opzetten van het Landschapsplan is overigens dankbaar gebruik gemaakt van het wandelpadenplan van Nemo. We proberen er een netwerk van te maken." "Ik loop in mijn werk op tegen fysieke obsta-

Tjalling James

Pad bij Bobeldijk

kels, zoals een sloot, een weg of een hek die de doorgang belemmert. Bovendien heb ik te maken met juridische obstakels. Die zijn vaak het lastigst. Als mensen eigenaar zijn van een stuk grond, mag je daar niet zomaar een wandelpad overheen maken. Ook niet als ze de grond alleen in pacht hebben. Het mag alleen als je toestemming van de eigenaar krijgt, of als de weg of kade openbaar toegankelijk is. Dat laatste is niet altijd even duidelijk. In de Wegenlegger kan deze openbaarheid staan, maar deze is meestal niet goed bijgehouden.'

Verschil klei en veen

Denken jullie ook aan het aanleggen van nieuwe wandelpaden, zoals paden dwars door een weiland? 'Ja, dat proberen we ook. Er zijn al enkele voorbeelden van dergelijke paden, tussen Oudendijk en Grosthuisen bijvoorbeeld. Of het nieuwe (verharde) pad bij Bobeldijk. Maar de bereidheid van boeren hiervoor verschilt per streek. Hier op de klei zijn de boeren minder geneigd hun land open te stellen voor wandelaars', zegt Tjalling James. 'De klei is vruchtbaar en heeft een hoge opbrengst, waardoor de boeren minder behoefte hebben aan extra opbrengsten via recreatief medegebruik van wandelaars. In Waterland bijvoorbeeld, waar de boeren marginaal werken op

het veen, zijn ze veel eerder geneigd te kiezen voor de extra inkomsten door hun land open te stellen voor wandelaars. Sommige schapenboeren vrezen met name honden. We houden daar rekening mee door sommige routes hondonvriendelijk te maken, door veeoosters en opstapjes of volledig te verbieden voor honden. En er is een schadevergoeding mogelijk. De Provincie zegt: als er schade ontstaat, als gevolg van het wandelpad, dan kun je het verhalen bij ons. Zover ik weet heeft nog nooit iemand daar gebruik van gemaakt. De boeren die een pad over hun land hebben, zijn er tevreden over. Ik hoor nooit gemopper.'

Geen wandelaar

Merkt u enige invloed van de Agenda voor Recreatie en Toerisme, die dit voorjaar door de provincie Noord-Holland is vastgesteld en waarin verbetering van de wandelinfrastructuur een van de beleidsvoornemens is, vraag ik aan Tjalling, 'Jazeker, de Agenda geeft me zeker steun. Nu kan ik tegen gemeenten zeggen dat een bepaalde wandelverbinding prima past binnen het beleid van de provincie. Als je nu zus en zo doet, heb je nog meer kans op steun of geld. En door de Agenda is er natuurlijk gewoon meer geld beschikbaar.' Waar het in zijn werk om draait is vooral een

kwestie van overleg met beheerders, pachters en eigenaars. Daarna komen pas de fysieke maatregelen. Tjalling James: 'Eerst uitzoeken: Wat is openbaar? Wie is eigenaar? Dan roep ik die mensen bij elkaar en vraag wat voor voorwaarden zij stellen voor medegebruik, bijvoorbeeld een vergoeding of verzekering. Dan kijk ik bij de provincie of we aan die voorwaarden kunnen voldoen.'

En merkt u enige invloed van TeVoet? Tjalling: 'Het werk dat het Wandeloverleg Noord Holland doet (TeVoet NoordHolland participeert daarin, red.) daar heb ik heel veel aan. De lijst met wandelknelpunten die door hen is opgesteld, is voor mij goud waard. Ik kan daar zo mee aan de slag. Knelpunten inventariseren en gemeenten wakker houden, dat is een goede bijdrage van jullie. Daarnaast heb ik me door TeVoet laten vertellen dat wandelaars graag over exclusieve, onverharde voetpaden lopen, dat realiseerde ik me daarvoor niet zo erg. Ik maak me nu hard voor de toegankelijkheid van groene wandelpaden.' Bent u zelf eigenlijk een wandelaar? 'Nou, nee, eigenlijk niet. Ik vind het wel leuk om te doen. Ik heb pas voor het eerst 10 dagen in Kroatië en Slowenië gewandeld, dat vond ik wel erg leuk. Dus wie weet.'

Sylvia Borg

Laatste Groene Hart Gezinswandelroutes geopend

Op 26 mei j.l. werd in Huis te Linschoten in Linschoten een symposium gehouden als feestelijke afsluiting van het project Wandelroutes in het Groene Hart. Tevens werd een gids met de eerste 35 wandelingen gepresenteerd, alsmede 8 nieuwe wandelroutes.

Zeven jaar geleden namen de ANWB, Vereniging Natuurmonumenten, LTO/WLTO en Stichting Natuur en Milieu het initiatief om 40 wandelroutes te realiseren, die de stadsranden en het landelijke gebied van het Groene Hart zouden verbinden. Aanleiding hiertoe was de gemeenschappelijke zorg over de groene functies van het Groene Hart. De ANWB werd hiervan projectleider. Bij de uitvoering waren tevens betrokken de drie Groene Hart provincies, het Wandelplatform/LAW, het Groene Hartteam, de recreatieschappen en Bureau Lopende Zaken. En ook al werden zij niet met name genoemd in de uitnodigingsbrief voor het symposium: ook vele TeVoetleden uit de drie provincies zijn op de één of andere manier direct betrokken geweest bij de realisering van de inmiddels 43 routes.

De resultaten en de ervaringen met het wandel-route-project werden gepresenteerd door hoofddirecteur G. van Woerkom van de ANWB, betrokken gedeputeerden van de provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Utrecht gaven een toelichting op hun Provinciale Wandelbeleid en een bestuurslid van de WLTO ging nader in op het Wandelen door agrarisch gebied.

Met een wandeling over een klein stukje van de Engherkaderoute werden de laatste acht routes voor geopend verklaard.

De wijstgronden bij Uden

Een ondergrondse rivier of waterval. Voordat men de geologische oorsprong van de wateroverlast begreep, was dat in het volksgeloof een van de verklaringen. Vreemd was het dan ook wel: hogergelegen natte gronden naast lagergelegen droge.

De nieuwe A50 tussen Eindhoven en Oss is er zelfs een stukje voor omgelegd. En heeft een nieuw wandelpad opgeleverd, als compensatie van door die aanleg verloren gegane natuur- en landschapswaarden. Dat maakt de wijstgronden, zoals het verschijnsel van de natte gronden in de streek rond Uden wordt genoemd, beter toegankelijk dan ooit.

Berg en Breukroute

Eind april heeft de provincie Noord-Brabant de wijstgronden uitgeroepen tot het eerste provinciale aardkundig monument. Tegelijkertijd is de Berg en Breukroute gepresenteerd, een wandelroute van ongeveer 7 kilometer.

Op het eerste gehoor zou je Berg en Breukroute in Zuid-Limburg of de Ardennen verwachten. Niets is minder waar. Hij is gesitueerd bij het Oostbrabantse Uden. De 'berg' staat voor de Bedafse Bergen, de 'breuk' voor de Peelrandbreuk.

Lopend door het agrarische cultuurlandschap rond het buurtschap Bedaf zie je in de verte een langgerekte hoogte. Deze deels beboste hoogte heeft een natuurlijke oorsprong: de Peelrandbreuk is hier in de vorm van een steilrand zichtbaar.

De breuk scheidt de laaggelegen Centrale Slenk van de hogere Peelhorst. De breuk loopt door in de diepere ondergrond en is miljoenen jaren oud. Vanaf Duitsland vervolgt de breuk zijn weg via Roermond (nog niet zo lang geleden opgeschrokken door een heuse aardbeving) en Uden richting Utrecht en verder tot in Midden-Engeland, steeds dieper in de ondergrond verdwijnd. De omgeving van Uden is één van de weinige plekken waar de breuk aan het oppervlak komt én zichtbaar is. Vandaar ook de aanwijzing tot aardkundig monument. De streek heeft er het uiterst merkwaardig verschijnsel van de wijstgronden aan over gehouden.

Nu is nog maar een heel klein deel van de wijstgronden over. Veel is verdwenen bij ruilverkavelingen. Het mooiste voorbeeld vormt de directe omgeving van het Annabosje, langs de weg van Vorstenbosch naar Uden. Dat Annabosje was bij weinigen bekend. Het was ook moeilijk bereikbaar. Even heeft het er maar uitgezien dat dit mooiste voorbeeld van de wijst zou verdwijnen: door de aanleg van de rijksweg A50. Uiteindelijk is gekozen voor een ander tracé waarbij het Annabosje ongemoeid is gelaten. Sterker nog:

de A50 heeft de toegankelijkheid van het Annabosje verbeterd. Want het door de aanleg verloren gaan van natuur- en landschapswaarden moest worden gecompenseerd. Dat is onder andere gebeurd door aankoop en inrichting van landbouwgronden bij het Annabosje, waarbij ook gedacht is aan een doorgaande wandelverbinding langs het bosje. Die heeft de wijstgronden goed toegankelijk gemaakt. Op zijn beurt maakte dat stukje pad het weer mogelijk een rondgaande wandelroute aan te leggen.

Het is een aantrekkelijke route geworden: dwars door weilanden, over de rand van het akkerland, langs watergangen en stukjes van (vroeger) doodlopende paden. Zonder meer een aanwinst voor de streek. De Berg en Breukroute is voor meer dan 95 procent onverhard!

De wijst

Pas vlak na de Tweede Wereldoorlog is iets meer duidelijk geworden over de oorzaken van het wijstverschijnsel: hooggelegen natte gronden direct grenzend aan laaggelegen droge gronden. Aan de ene kant stonden plaspen op het veld, iets verderop en enkele meters lagergelegen verdroogde het gewas door watertekort. Aan de hoge zijde konden de boeren geen fatsoenlijk grasland in stand houden. Het vee trapte het grasdek volledig stuk en wanneer de perceeltjes met hun zeggeng- en russenvetatie in natte jaren zelfs als hooiland niet toegankelijk waren, had men hierna te kampen met de opslag van elzen. Omdat de boeren niet begrepen waardoor die omgekeerde waterhuishouding werd veroorzaakt, konden ze geen grip krijgen op de drassige wijstgronden.

Je moet ook haast een doorgewinterde geohydroloog zijn om er wel wat van te begrijpen. De Peelrandbreuk vormt de sleutel voor de oplossing. Eigenlijk overbrugt die een hoogteverschil van wel 200 meter. Aan het oppervlak is dat nu niet meer te zien: de lagergelegen Centrale Slenk is in de loop der tijden opge-

vuld met zand. In de slenk kan het water dan ook diep wegzakken doordat er geen ondoorlatende bodemlagen voorkomen. Op de Peelhorst daarentegen, ligt onder het goed doorlatende rivierzand een slecht doorlatende leemlaag. Het water stagneert op die laag en stroomt in de richting van de slenk af. Bij de breukrand wordt het omhooggestuwd en komt als kwelwater aan de oppervlak. Met het bekende gevolg van drassige stukken land in een smalle zone langs de Peelbreukrand. Water dat vanuit de ondergrond opwelt, bevat opgelost ijzer. Waar dit ijzer in contact komt met zuurstof, slaat ijzeroxide neer.

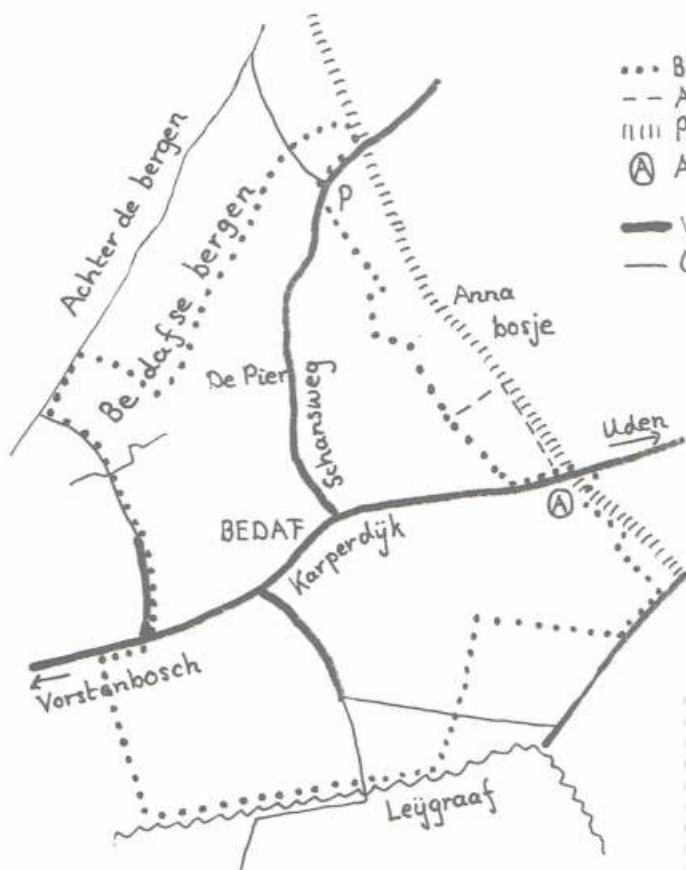
Ijzeroerlagen, slecht doorlatende lagen in de bodem, zijn het gevolg. De roodbruine kleur van het ijzeroxide is ook terug te zien in het slootwater.

In de streek kom je veel verwijzingen naar de wijstgronden tegen. Achternamen als Van der Wijst en Verwijst en benamingen van stukken land waar 'wijst' als stam in zit. Maar dat men vroeger de oorzaak van de slechte wijstgronden niet doorhad, bewijzen namen als de Hoge Wijst en de Lage Wijst. Bij de Hoge Wijst hebben we het over de echte wijstgronden, hogergelegen drassige gronden tegen de Peelrandbreuk aan. De Lage Wijst ligt inderdaad lager, was vroeger ook voor een groot deel van het jaar nat. Die nattigheid had evenwel niets te maken met de huidige verklaringen voor de natte, venige wijstgronden, de breuk dus. In de naamgeving gebruikte men vroeger het woord 'wijst' gewoon voor natte gronden.

Bedafse Bergen

Wie de Berg en Breukroutroute vanaf de parkeerplaats volgt, gaat eerst door de Bedafse Bergen, met hun 12 meter de hoogste kamdunen van Brabant. Tot in de 19e eeuw was het één groot heideveld. Door overbegrazing en overbeplassing traden grootschalige zandverstuivingen op. Met eikenhakhoutwallen is geprobeerd het weer vast te leggen. Het verklaart de eiken in het gebied, waarvan Het gebied 'Achter de bergen', een zeer toepasselijke naam, zal de komende jaren een ander aanzien krijgen. Nu nog een landbouwgebied, in de 19e eeuw ontgonnen, binnen enkele jaren 'nieuwe natuur', schraal en nat. De route loopt ook nog door het buurtschap Bedaf, wat zo veel betekent als 'ver van mijn bed'. Het was vanuit Uden gezien dan ook echt een uithoek. Van oudsher een akkergebied op de overgang van de heidevelden naar het beekdal van de Leijgraaf. Dat was een

kronkelend Peelstroompje uit de omgeving van Boekel, dat bij Heeswijk in de Aa uitmondt. Het drassige en weinig productieve beekdal was eeuwenlang als hooiland in gebruik. Zo'n halve eeuw geleden is de afwatering 'verbeterd' en zijn in een ruilverkaveling de karakteristieke zandwegen, heggen en houtwallen die hier in grote getale voorkwamen, weggevaagd. Met wat schaamgroen zonder ecologische waarde langs de Leijgraaf en enkele loodrecht op de Leijgraaf staande opgaande beplantingen. Maar ook hier is verbetering in het verschiet. Er komt onder andere een 25 meter brede natte ecologische verbindingzone. De route loopt nu ruim een kilometer langs de Leijgraaf. Dat kan de komende jaren alleen maar aantrekkelijker worden.

Harry Benschop

Wijstgronden praktisch

- Van de Berg en Breukroute is een folder verschenen. Deze kan gratis worden opgehaald bij onder andere de VVV en de bibliotheek in Uden.
- Voor wie meer wil weten over de wijstgronden, biedt het boekje van Theodoor Verwijst met als titel 'De Wijstgronden' de nodige informatie. Het is een uitgave in opdracht van IVN afdeling Uden, verschenen bij uitgeverij Distel (1982), ISBN 90-70214-13X.
- Met openbaar vervoer is de Berg en Breukroute alleen met bus 152/157 vanuit Oss bereikbaar. Uitstappen in Uden-Noord halte Hobostraat; langs Ben van Dijk naar verkeerslichten lopen en de weg naar Vorstbosch (over fietspad) inlopen. Na ca. 2 km kom je bij informatiepaneel van de wijstgronden.
- Op zondag 22 augustus organiseert TeVoet een wandeling langs de wijstgronden. Zie voor meer informatie de activiteitenkalender achterin.

Het hoogteverschil bedraagt al snel drie meter

Vlonder bij aardkundig monument is vanwege de drassigheid echt nodig

Gras voor de voeten

Struinen door het landschap in De Venen

Daar waar de provincies Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland bij elkaar komen, ligt het veenweide- en plassengebied de Venen. Het is een afwisselend en oer-Hollands landschap in het Groene Hart van Nederland. Landbouw maakt ruim driekwart van het areaal uit. Daarnaast zijn de Nieuwkoopse en Vinkeveense Plassen en het natuurgebied Botshol de parels in dit landschap. De Venen wordt begrensd door de Amstel in het westen, de Oude Rijn in het zuiden, de A2 in het oosten en de A9 in het noorden. In 1999 werd voor dit gebied het 'Plan De Venen in 2020: Meer natuur en recreatie en een betere toekomst voor de landbouw' vastgesteld in opdracht van de Stichting De Venen (Dienst Landelijk Gebied, gemeente de Ronde Venen, WLTO & GLTO, Hoogheemraadschap Amstel, Gooi & Vecht, provincies Utrecht en Zuid-Holland) en samen met vertegenwoordigers uit de sector recreatie (ANWB en Hiswa) en natuur (Stichtse Milieufederatie, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer). Zij hebben zich verplicht tot het gezamenlijk uitvoeren van het plan. Deze uitvoering is weer opgesplitst in een groot aantal deelprojecten. In dit stukje zullen we ons beperken tot de wandelrecreatie.

Wandelpadenplan De Venen

In januari 2000 verscheen het rapport Wandelpadenplan De Venen: schets van een wandelroutenetwerk in het herinrichtingsgebied De Venen, samengesteld door Bureau Lopende Zaken in opdracht van Stichting De Venen. Het vormde een aanzet tot de realisatie van een deelproject van het Plan De Venen in 2020: wandelrecreatie. Ruim 200 km wandelpad (waarvan ca. 60 % on-/halfverhard) van de in het rapport beschreven 500 km leek op korte termijn tot de mogelijkheden te moeten behoren. Maar waar in enkele jaren tijd volop fiets- en kanoroutes ontwikkeld zijn, is het resultaat voor de wandelaar achtergebleven: slechts 80 km, volgens het Projectbureau De Venen.

Gras voor de voeten

TeVoet maakte kennis met het plan door het rapport 'Gras voor de voeten: Genieten van Natuur en Landschap in De Venen', een uitgave van de Vereniging Natuurmonumenten uit 2003. De standpunten en uitspraken in dit rapport (zowel ten aanzien van het speciale geval van De Venen als over het recreatiebeleid in

natuurgebieden beheerd door Natuurmonumenten in het algemeen) en de praktijk (zoals we die als wandelaars tegenkomen) willen we in dit stukje naast elkaar leggen.

Kern van het betoog van Natuurmonumenten is: goede samenwerking met alle partners in een gebied (NM, gemeenten, waterschappen, agrariërs, particulieren) moet leiden tot een integrale visie en vervolgens uitvoering van het recreatiebeleid in een bepaald gebied. Daar zijn zowel de natuur als de recreant bij gebaat: een groter gebied komt beschikbaar voor aantrekkelijke recreatie, de druk op alleen de natuurgebieden wordt verminderd.

De visie voor De Venen is gestoeld op het algemene recreatiebeleid van NM:

- Het hanteren van zonerings- en beheersplannen in NM-gebieden als beproefde methode om bezoekers zodanig te geleiden, dat er volop mogelijkheden zijn om te genieten, terwijl tegelijk planten en dieren de ruimte en rust krijgen die zij nodig hebben.
- De wens van bezoekers om te kunnen ontspannen in de natuur en een aantrekkelijk landschap staat centraal. De draagkracht van de natuur is uitgangspunt.
- Samenwerkingskansen met partners in het gebied worden verkend.
- Opengesteld waar mogelijk: slechts 10 % van de NM gebieden is door ongunstige ligging of uiterst kwetsbare natuur niet opengesteld.
- NM geeft voorrang aan wandelen.

De wandelbehoeften

In het rapport verwoordt Natuurmonumenten de wensen van wandelaars volgens de kwaliteitseisen die ook TeVoet stelt aan goede wandelmogelijkheden: onverhard en natuurlijk, exclusief, afwisselend. Knelpunten worden erkend: te weinig goede wandelmogelijkheden op dit moment, kleinschalige landschapselementen verdwenen, natuur beperkt tot natuurgebiedjes, verdwijnen van onverharde paden (kerkenpaden, jaagpaden etc) door ruilverkaveling en privatisering. Waterschappen stellen slechts mondjesmaat hun onverharde dijkdelen open of leggen er een geasfalteerd fietspad over. En de noodzaak tot het scheiden van recreatiestromen.

Daarnaast pleit Natuurmonumenten voor een grotere integraliteit in planvorming die tot een beter evenwicht zal leiden en meer kansen creëert voor een kwalitatief goed en divers recreatief aanbod. Een goede samenwerking met

maatschappelijke partners en overheden in een bepaald gebied moet via een regionale zonerings- en beheersplanning de toegankelijkheid van het totale gebied vergroten en de druk op de natuurgebieden verminderen. Wandelmogelijkheden krijgen voorrang op andere functies. Natuurmonumenten extra aandacht, ook in andere gebieden: exclusief en onverhard. Maar daarnaast pleit men voor dezelfde paden in het landelijk gebied. Natuurmonumenten maakt zich sterk om het landelijk gebied als geheel toegankelijker te maken en zo ook te komen tot verbreding van het aanbod. Zij zal in een overleg haar visie en haar ideeën bepleiten met de gemeenten. Ook voor de eigen activiteiten vormt deze visie het kader.

Tenslotte meldt Natuurmonumenten dat men in wil spelen op de behoefte aan variatie en keuzemogelijkheden voor de wandelaars (3-4 km). Aansluiting van routes door natuurgebieden op routes door het buitengebied zullen de kwaliteit toevoegen. Bezwaren vanuit de natuur kunnen worden ondervangen door voldoende broedgeleggen te creëren voor gevoelige soorten. Er worden voorbeelden genoemd van wandelpaden, die op termijn aansluiting zullen kunnen geven op een doorgaande route. En wandelmogelijkheden in de randzone van een weidevogelgebied.

Toekomstperspectieven

Wij waren blij verrast met het feit, dat uit het rapport blijkt, dat men zich bij Natuurmonumenten bewust is van de wensen en problemen van de wandelaar. Maar we vroegen ons tevens af hoe het komt, dat het in de praktijk vaak niet zo rooskleurig uitziet. Redenen die Natuurmonumenten geeft voor de moeizame ontwikkeling van de wandelpaden in De Venen zijn onder andere het gebrek aan medewerking van derden (particulieren, agrariërs, waterschappen) en de prioriteitsstellingen van gemeenten. Wellicht klopt dat voor De Venen. Maar op andere plekken zoals Hoeksche Waard en Schouwen hebben we moeten constateren, dat de opstelling van Natuurmonumenten niet te rijmen valt met bovenstaande uitgangspunten. Ook niet als andere partijen wel meewerken. Misschien moeten we Natuurmonumenten het voordeel van de twijfel geven. In een mondelinge toelichting heeft men ons verzekerd, dat de beleidsuitgangspunten voor recreatie, en wandelen in het bijzonder, juist verwoord staan in Gras onder de Voeten. Dat daar in de praktijk nog wel wat op valt af te dingen zou komen door de tijd die nodig is om dat beleid

gedragen te weten en uitgevoerd te krijgen door de plaatselijke beheerders. Geduld dus, dan komt alles goed.

Blijven proberen

Toch willen we ons daar niet klakkeloos bij neerleggen. Onze indruk is, dat vanuit de Vereniging Natuurmonumenten nauwelijks druk uitgeoefend wordt op beheerders om te komen tot een ruimere openstelling of de verlegging van een pad. Ledenbijeenkomsten van de Districtscommissie zijn vooral bedoeld als voorlichting naar de leden over gebieden en het algemene beleid. Het zijn geen raadplegingen, van echte inspraak is dus geen sprake. Hoewel het de Districtscommissie toch opgevallen zou moeten zijn, dat veel leden tijdens discussies opmerken, dat ze het belangrijk vinden, dat ze toegang hebben tot de gebieden die ze helpen te beschermen. Op de jaarvergadering komen de gebiedsspecifieke problemen uiteraard al helemaal niet aan de orde. Binnen de werkorganisatie wordt de beslissing omtrent openstelling en dergelijke overgelaten aan de beheerder. En zolang daar geen vragen over gesteld worden, blijft alles dus bij het oude. De taak voor TeVoet in deze verandert voorlopig dus niet: blijven vragen naar het waarom van toegangsverboden en proberen oplossin-

gen aan te dragen die de natuur ontzien en de wandelaar tegemoet komen. Dat daarbij geduld nodig is, willen we wel accepteren. Maar dat wil niet zeggen, dat we de ontwikkelingen gaan zitten afwachten. Het lijkt erop, dat we op beleidsniveau geen verdere mogelijkheden meer hebben. De mogelijkheden in het veld zullen steeds opnieuw, met elke individuele boswachter, besproken moeten worden.

Tips

Meer dan wat tips kunnen we dan ook niet geven:

- Probeer de beheerders van de gebieden persoonlijk te leren kennen.
- Probeer zoveel mogelijk te weten te komen over het betreffende gebied (via excursies, literatuur, deskundigen) om je argumenten met kennis van zaken naar voren te kunnen brengen.
- Stel prioriteiten: geef de beheerder de gelegenheid om te wennen aan een nieuwe situatie.
- Kom met een uitgewerkt plan: laat zien wat een stukje natuurgebied binnen een doorgaande route kan betekenen of draag alternatieven aan voor een wandelpad met seizoensbeperking.

De ontwikkelingen op het gebied van wandelrecreatie in De Venen zullen we de komende jaren blijven volgen. In de laatst verschenen Veenstroom wordt ons beloofd dat we nog dit jaar de opening mogen verwachten van de Spoordijkroute (17 km) over het tracé van de voormalige spoorlijn in de polder Groot-Wilnis-Vinkeveen. Iets waar TeVoet zich al geruime tijd actief voor ingezet heeft (zie LV dec. 2003). En als voetgangersbruggen daar toch fietsersbruggen dreigen te worden en de onverharde spoordijk een fietspad? Dan zal blijken of Natuurmonumenten echt voor de wandelaar in de bres wil springen. We nodigen leden uit die omgeving van harte uit ons op de hoogte te houden.

Jannie Trouwborst

Meer informatie over het Wandelpadenplan in De Venen:

- Folder De Venen in 2020: Meer natuur en recreatie en een betere toekomst voor de landbouw.
  - Veenstroom: halfjaarlijks blad over de uitvoering van het Plan De Venen.
  - Wandelpadenplan In De Venen: Schets van een wandelroutenetwerk in het herinrichtingsgebied De Venen
  - www.devenen.nl
- Folder, nieuwsbrief en rapport zijn op te vragen via Projectbureau De Venen, Postbus 45, 3440 AA Woerden, tel. 0348-428600, e-mail: devenen@woerden.nl

UIT DE REGIO

vervolg van pag. 13

Pontje bij Ôlesprong

In Lopend Vuur van april 2004 werd uitgebreid aandacht besteed aan dit handbediende overzetveer. Voor de verlenging van het Hannekemaaierspad in Friesland werd ik hier al op geattendeerd door wethouder De Boer van Opsterland. Het is heel goed mogelijk dat wij dit overzet gaan gebruiken in onze route. Helaas moeten we vanuit TeVoet bij de 'kwaliiteit' van de wegen in die omgeving enige vraagtekens plaatsen. In het gebied, dat bekend staat als 'het Lage (lege) Midden', zijn vrijwel geen wegen zonder verharding en je moet de vele vergezichten wel kunnen waarderen.

Hannekemaaierspad

Ook voor de westtak van het Hannekemaaierspad is dit 'Lage Midden' een groot probleem! Uiteraard zal er gewerkt worden aan onverharde mogelijkheden. Toch is vooral het water in de vorm van de vele kana-

len en oude rivieren een groot obstakel. Het oversteken van het Prinses Margrietkanaal bijvoorbeeld verplicht ons om al in een vroeg stadium de route over enige doorgaande wegen te leiden. De zuidtak verloopt op dit moment voorbeeldig! De route die vanaf Bakkeveen in zuidelijke richting naar de Lemmer gaat, is bijna geheel vóórgelopen. Wanneer dit gereed is, kan de routebeschrijving gemaakt worden en volgt de controle.

Van het eerste Nederlandse deel van deze route, Neurhede-Bakkeveen, zijn nog enkele exemplaren in het jute Hannekemaaierszakje verkrijgbaar.

Eduard Korpel

Gelderland

TeVoet Gelderland streeft ernaar om gemiddeld één maal per maand te wandelen. De helft daarvan in het kader van Wandelcafé Arnhem, georganiseerd samen met Nivon en Bezoekerscentrum Sonsbeek in Arnhem. En daarnaast gaan we ca. zes maal per jaar een

TeVoet-tocht maken op een mooie plek ergens in de provincie. Het programma zal steeds zowel in Lopend Vuur, als in de Agenda op de website van TeVoet te vinden zijn. Het TeVoet wandelprogramma Gelderland zal beginnen in oktober. Voor dit jaar gaat het om 3 oktober (Rijk van Nijmegen) en 14 november (Brummen-Bronckhorst).

Jan Allena

De veerman van Vorchten: Jan Derk Alderkamp

De IJssel is een schitterende waterweg, maar vormde lange tijd een barrière in de handelsroutes tussen Oost en West. Tijdens de 15e eeuw kwamen er bruggen bij Kampen en Deventer. Tot 1370 stroomde de rivier tussen Heerde (Vorchten) en Wijhe door verschillende beddingen. Na aanleg van een aaneengeschakelde bandijk, kreeg de rivier een enkele bedding. Toen kon er sprake zijn van een vaste overzetplaats, aanvankelijk bij Veessen, later bij Vorchten.

Anno 2004 bestaat het Wijhesse Veer nog steeds. Deze keer willen we niet de rivier, de boot, de wandelingen of fietstochten centraal stellen, maar de veerman: Jan Derk Alderkamp (61 jaar). Hij is één van die Nederlandse veerlieden die hun vak jaren achtereenvolgend uitoefenen in alle weersomstandigheden en bij alle mogelijke waterstanden. Het bijzondere is dat Jan Dirk bezitter is van de veerrechten ter plaatse, eigenaar, exploitant en veerman. Verleden jaar is hij gestopt.

"Mijn vader was veerman. En ik ben geboren in het veerhuis. Al in mijn vroege jeugd was ik verbonden met het veer. Meevaren, met een plank achter de pont. Ik kon ook al vroeg over de IJssel roeien. Zondags werd je ingeschakeld bij de normale werkzaamheden. Toen in de jaren vijftig de IJssel drie keer is dichtgevroren, konden de voetgangers tegen betaling de rivier oversteken. Als kind moest ik als eerste de rivier over om de sterkte van het ijs en een geschikte route over de schotsen uit te proberen. Vervolgens diende ik ook nog het oversteekgeld te innen.

Na de middelbare school ben ik naar de zeevaartschool gegaan. Daarna was ik enkele jaren machinist op de grote vaart. Al gauw had ik door dat ik dit niet mijn leven lang wilde doen. In 1965 ben ik daarom in loondienst bij mijn vader gegaan. In 1967 werd de samenwerking omgezet in een Vennootschap."

"Je moet je voorstellen dat in het veerhuis ook een café was. Bovendien had mijn moeder pensioengasten. Verder waren er paardenstallen voor de boeren die naar de markt in Wijhe gingen. Ze stalden in het veerhuis hun paarden, gingen met de pont naar Wijhe, bezochten de markt, dronken een paar borreltjes, keerden terug, dronken nog wat in het veerhuis en paktten hun paarden. Bovendien waren we een halve boerderij: we hadden 4 koeien, een varken en veel kippen."

"Als veerman heb ik zeven dagen in de week de zon zien opgaan en ondergaan. En dat gedurende 38 jaar. Je leeft met de natuur. Je

bent altijd met de pont bezig, ook al heb je geen dienst. Harde stormen. Persoonlijk heb ik storm altijd het naast gevonden. De bemanning is overigens vaak banger dan nodig is. Wanneer stop je met varen? Moeilijke beslissingen. De veerman maakt uit wanneer gestopt wordt. Op een bepaald moment stop je, maar ja dan komt er nog een passagier die heel graag de trein wil halen. Dan ga je door. Hetzelfde geldt voor schoolkinderen. Je zorgt ervoor dat ze kunnen oversteken, weer of geen weer. Het overvaren worden door de scheepvaart, vormt een reëel gevaar. Echte ongelukken hebben we gelukkig nooit meegemaakt, wel 'bijna ongelukken'. Een ongeluk zit hem in een klein hoekje. Midden jaren 70 kregen we voor het eerst radar."

"De eerste motorveerpont kwam in 1947. Na 1947 werd toch nog steeds geroeid voor voetgangers en fietsers. De dieselolie was duur. Ook met hoog water moest geroeid blijven worden. Vaak tegen de stroom in, zo'n 600 meter. Ongeveer acht passagiers en hun fietsen in een eikenhouten roeiboort. In 1990 is een nieuwe pont in de vaart genomen, ontworpen door Jan Derk. Je moet snel overzeitten. Toeristen vinden het niet erg om te wachten, maar het woon-werkverkeer wil meteen naar de andere kant. Moeten ze teveel wachten, dan

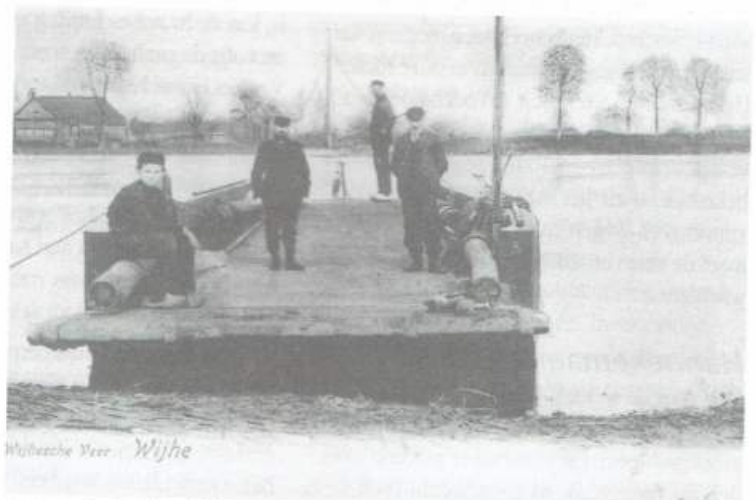

Veerman Jan Derk Alderkamp

nemen ze de brug verderop." Jan Derk ziet de toekomst van de overzetveren zeker niet pessimistisch in. In toenemende mate maken wandelaars en fietsers er gebruik van. Veel mensen ontvluchten de jachtigheid van het bestaan en zoeken rustiger manieren van reizen. Vanuit Wijhe is de prachtige NS-wandeling (Nijenhuis) mogelijk naar Heino.

Rob de Jong

De rubriek 'Op pad met de pont' wordt verzorgd door de Vrienden van de Voetveren. Zie voor informatie over pontjes: 'Overzetveren in Nederland, België en de Nederlands-Duitse Grensstreek'. Te bestellen door € 10,- over te maken op postrekening 5265803 t.n.v. penningmeester Vrienden Voetveren.

Het veer in 1904 (archief J.D. Alderkamp)

Korte overzet

Vlissingen – Breskens

Vanaf mei 2004 zal de exploitant, BBA-Fast-Ferries Zeeland, de overzet van Vlissingen naar Breskens gaan realiseren met nieuwe kleine Swath-vaartuigen. Deze vaartuigen bieden plaats aan 181 passagiers, 50 rijwielen, 20 scooters en 6 elektrische rolstoelen. Momenteel doen zich nog problemen voor bij de aanlegvoorzieningen.

Meer dan 10.000 mensen hebben hun bootkaarten van de voormalige Provinciale Stoombootdiensten (PSD) nog niet ingeleverd. De kaarten hebben een gezamenlijke waarde van € 1 miljoen. Veel mensen hadden nog een abonnement toen de veren over de Westerschelde uit de vaart werden genomen door de komst van de Westerscheldetunnel.

De Moerasdraak

Aan de zuidzijde van 's Hertogenbosch, bij de Vughterburch en het Vughtereiland, is een zelfbedieningsveer in gebruik genomen. Deze vaart over de Dommel en draagt de fraaie naam Moerasdraak. Na de overzet zijn schitterende wandelingen te maken.

Hoedekenskerke – Terneuzen

Zeer waarschijnlijk gaat deze zomer het overzetveer van Terneuzen naar Hoedekenskerke weer met enige regelmaat (drie keer per dag) varen. Vertrektijden vanuit Terneuzen: 10.15, 13.15 en 16.15 uur. Vertrektijden vanuit Hoedekenskerke: 11.45, 14.45 en 17.45 uur. De

vaartijd is omstreeks 75 minuten. Gevaren zal worden met de 'Denick'. De capaciteit is 50 passagiers met fietsen.

De overzetveren van het GVB (Amsterdam)

De overzetveren van het GVB vervoeren jaarlijks miljoenen passagiers. Het GVB start per 1 juli een nieuw fiets/voetveer over het IJ vanaf de De Ruijterkade (Centraal Station) naar het westelijk deel van Amsterdam-Noord, het voormalige NDSM-terrein.

Over de Maas

In het uiterste zuiden van Limburg is een nieuw fiets/voetveer in gebruik genomen tussen Eijsden en het Belgische Termaaien. Dagelijks kun je tussen tien uur 's ochtends en acht uur 's avonds worden overgezet; kosten één euro per persoon. Het eerste weekend dat de veerdienst in de vaart was zijn er, zonder enige publiciteit, zo'n 1300 mensen overgezet.

Veluwemeer

Lange tijd is een projectgroep van Rijkswaterstaat bezig geweest met een nieuwe veerverbinding over het Veluwemeer tussen Nunspeet en Biddinghuizen. De boot is er. Maar de verbinding levert nog enkele problemen op. Een zandplaat bij Nunspeet zorgt voor te weinig diepgang, slechts 35 centimeter. Een vaargeul wegbaggeren stuit op tegenstand bij natuurorganisaties. Gezocht wordt naar andere oplossingen zoals luchtkussens. Het is de bedoeling dat de boot in juli en augustus dagelijks van tien tot zeven gaat varen. De capa-

citeit is beperkt tot 12 personen, de overtocht duurt 25 minuten. Kosten € 2,50 p.p. Wie van de verbinding gebruik wil maken, wordt aangeraden te informeren bij Monda Vakantieparken in Elburg, tel. 0321-331625.

Ganzendiep

Ten noorden van Kampen komt er een zelfbedieningspontje over het Ganzendiep. De oversteek bedraagt zo'n 60 meter. Normaal wordt voor zelfbedieningspontjes een maximum gehanteerd van 25 meter.

Cruquius

In tegenstelling tot eerder berichten blijft het veer tussen Cruquius over de Ringvaart van de Haarlemmermeer dit jaar nog in de vaart. Van mei tot en met september wordt elke dag tussen 10.00 en 18.00 uur gevaren.

's-Gravelandse Vaart

In de 's-Gravelandse Vaart ter hoogte van de buitenplaats Schaaep en Burgh van Natuurmonumenten is een klein rond zelfbedieningsveer gekomen. Het geeft een mooie aansluiting op een onverhard pad naar Ankeveen.

De Woudfennen

Het tijdelijk uit de vaart genomen voet/fietsveermotorpontje over de Scharster- of Nieuwe Rijn tussen Boornzwaag en De Woudfennen (Fr.) vaart dit jaar weer. De problemen met omwonenden zijn opgelost, de aanlegvoorziening iets verplaatst en je kunt weer als vanouds heen en weer.

en een eeuw later (foto Rob de Jong)

Vogels in hun landschap

Drie maanden lang presenteerde Nico de Haan, voor velen bekend van Vogelbescherming Nederland en het radioprogramma *Vroege Vogels*, voor Teleac op de televisie het programma "Vogels in hun landschap". In iedere uitzending trok hij naar twee gebieden in een provincie, waar hij de beheerders van de gebieden aan het woord liet. Bij de uitzendingen is als achtergrondinformatie het boekje "Vogels in hun landschap, de mooiste vogelwandelingen in Nederland" verschenen.

24 wandelingen, twee per provincie, in lengte variërend van 5 tot 17 kilometer, bevat dit boekje van Teleac/Vogelbescherming in samenwerking met de Provinciale Landschappen.. Ze voeren vooral door gebieden met nieuwe natuur. De uitvoering lijkt veel op de "Wat en Hoe-serie" die uitgeverij Kosmos, Z & K in samenwerking met het Wandelplatform uitgeeft. De ringband ontbreekt echter. De fraai vormgegeven en geïllustreerde gids laat ook hier de route zien op vereenvoudigde kaarten. Overbodige informatie ontbreekt, maar het landschap komt minder tot leven dan op de topografische kaarten. De foto's van landschappen en vogels zijn echter een lust voor het oog.

Bij iedere wandeling wordt algemene informatie verstrekt over het gebied waarbij een verband wordt gelegd tussen landschap en de vogels. De letters op de kaart verwijzen naar het onderdeel "Wat te zien". Hierin worden interessante zaken aangestipt: aanwezige vogels, hun etenskost, onderkomen en grappige weetjes (wist u bijvoorbeeld dat een dodaars zijn naam te danken heeft aan de donzige veertjes aan zijn achterkant en dat deze minifuut een soort gehinnik voortbrengt?). In de rubriek "Over de wandeling" wordt aangegeven welke vogels en wanneer ze te zien zijn, al valt er natuurlijk niets te garanderen. Ook wordt beknopte terreininformatie gegeven over al of niet verharde wegen en de natheid. Lengte en bereikbaarheid zijn te vinden in de kolom praktische informatie. Veel wandelingen zijn niet direct met openbaar vervoer bereikbaar, maar wel staat een dichtstbijzijnde bushalte vermeld. Vanaf de halte kan het echter wel 1 tot 2,5 km lopen zijn naar de route, maar helaas staat de aanlooproute naar de wandeling niet op de kaart aangegeven. Wie met eigen vervoer gaat, heeft het een stuk makkelijker.

Dat de wandelaar er goed aan doet een verrekijker mee te nemen, spreekt haast vanzelf. Maar ook als de vogels zich niet laten zien, valt er op de routes genoeg te genieten.

JFL

Wesseling, M. e.a., *Vogels in hun landschap. De mooiste vogelwandelingen in Nederland*. Uitgeverij Kosmos-Z&K, Utrecht/Nijmegen, 2004. ISBN 90-215-4371-0. Prijs € 18,99.

Wandelen op TVTAS

"Het Heartbreak Hotel leek een van de mooiste plekken op aarde, al begon het die morgen juist opnieuw te regenen en was het aan zee onbehaaglijk. Het strand is enorm breed daar en naar alle kanten is niets anders te zien dan branding, zand en heel ver weg de vuurtoren van Ameland". Een sfeerbeschrijving door John Jansen van Galen in het boek 'Wandelen op de Wadden'. In dit boek neemt hij de lezer mee op zijn wandelingen op de Waddeneilanden. TVTAS volgens het ezelsbruggetje dat velen op de basisschool zullen hebben geleerd. En als je naar een van de eilanden gaat, komt dat gevoel: nauwelijks een zeereis maar toch... Of de reis nu 20 minuten of vijf kwartier duurt, bijzonder is hij altijd. De klank van de vertrekhorn, de stampende motoren, langzaam glijdt de boot van de kade, je bent los van het vaste land dat verwordt tot een smalle lijn aan de horizon.

Velen gaan naar de waddeneilanden om te fietsen, maar de eilanden zijn het wandelgebied bij uitstek, zegt beroepswandelaar John Jansen van Galen. Zo heeft hij de eilanden in de loop van 2002 tot in alle uithoeken verkend. Een weerslag hiervan vind je in 'Wandelen op de Wadden'. Jansen van Galen bedient de lezer op twee manieren. Van alle vijf waddeneilanden geeft hij een impressie van zijn wandelervaring, waarna op geel gekleurd papier een wandelwijzer komt, het informatieve deel.

Ieder deel van de wandelwijzer begint met de beschrijving van een lange rondwandeling over het eiland. Voor Texel is dat haast vanzelfsprekend het Texelpad van LAW-Wandelplatform., voor Terschelling de landshapsverkenning van Staatsbosbeheer, die overigens geen 43 kilometer is, zoals Jansen van Galen en de schrijvers van de verkenning aangeven, maar ongeveer 51 km. Voor de overige lange rondwandelingen volgt Jansen van Galen zijn eigen ideeën en niets let de lezer om die ook te volgen.

Wie liever minder lange afstanden wandelt, kan ideeën opdoen bij het onderdeel korte wandeling. Kaartjes, bezienswaardigheden, excursiemogelijkheden en praktische informatie over openbaar vervoer en onderkomen maakt het boekje uitstekend geschikt voor de vakantievoorbereiding thuis en helpt op het eiland de mens die meer wil dan liggen op het strand.

JFL

Jansen van Galen, J., *Wandelen op de Wadden (met foto's van Toon Fey)*. Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2003. ISBN 90-254-1595-4. Prijs € 17,95.

Het Oldenelerveer

Onlangs is, onder redactie van Wim Coster, verschenen 'Het Kleine of Oldeneler Veer. Een geschiedenis van eeuwen over de IJssel'. In 1962 stopten de gebroeders Van der Kolk met de heen en weer verbinding tussen Hattem en Oldeneel. Er was geen droog brood meer mee te verdienen, dankzij de samenwerking van allerlei instanties kon in 1987 een nieuw Kleinelerveer in gebruik worden genomen. De exploitatie kwam in handen van de Regio IJssel-Vecht. Er kwam een theeschenkerij bij. En...na 12 jaar waren al 500.000 passagiers vervoerd. Een successtory!

Het boekje bevat veel historische informatie over het veer en over een roemrucht geslacht veerleiden en is geïllustreerd met schitterend fotomateriaal. Een fraai boekje. Van harte aanbevolen.

RdJ

Het Kleine of Oldeneler Veer. Een geschiedenis van eeuwen over de IJssel. Uitgever: Historisch Centrum Overijssel (Zwolle, 2004) ISBN 90 72306 32 5. Prijs € 6,00.

Zaterdag 12 juni 2004

Zuid-Holland

Sprinkhaanzangeroute: een 15 km lange rondwandeling door de Vijfheerenlanden vanuit Meerkerk.

Vertrek: 10.30 uur vanaf Café De Gouden Leeuw, Dorpsplein 4, Meerkerk.

Deze ongemarkeerde wandelroute van het Zuid-Hollands Landschap laat je kennis maken met de weidsheid van Polder Lakerveld, het kleinschalige cultuurlandschap van Schaperswijk, een oude boomgaard, een fraai begroeide houtkade, een natuurontwikkelingsgebied en de vogelrijke Zouweboezem (o.a. de purperreiger). Dus verrekijkers mee! Horeca bij begin- en eindpunt en desgewenst, iets van de route af, in Lexmond. Deze route is nog niet

voorgelopen, maar lijkt voor het grootste deel onverhard te zijn. Wie durft?

Informatie en opgave: Jannie Trouwborst, tel. 0181-641053 (na 19.00 uur).

NB. De bijbehorende wandelfolder is gratis aan te vragen bij het ZHL, tel. 010-2722222 of te printen via de website: www.zuidhollandsland-schap.nl.

Zaterdag 19 juni 2004

Noord-Holland

Demmerikroute Vinkeveen

Om 10.30 uur wordt te Vinkeveen de Demmerikroute officieel geopend. Deze route omvat het oostelijk deel van een door TeVoet ontworpen wandelroute over o.a. een voormalige spoordijk. Na de opening is het mogelijk

de route op eigen gelegenheid te volgen. De route is 12 km lang en gemarkeerd. Rond de opening worden allerlei activiteiten georganiseerd.

Meer informatie: Fred Triep 020-6155502

Zaterdag 19 juni 2004

Drenthe

Rondwandeling door het Drouwener- en Gasselternveld, 21 km.

Vertrek: 10.30 uur bij Joytime, Oostereind 12 in Grolloo. De tocht gaat over zandpaden, fietspaden en schouwpaden door een zeer afwisselend landschap. Onderweg horeca in restaurant De Vier Linden.

Organisator: Leen en Hanny Leijendekker, tel. 0592-346222

Vervolg op pag. 28

VAN HET BESTUUR

Bestuurswisseling

Op de Algemene Ledenvergadering in maart is afscheid genomen van Jan Rijsburger en Eef Boeve. Jan heeft zes jaar deel uitgemaakt van het bestuur van TeVoet waarvan de laatste jaren als voorzitter. Eef had sinds 1999 zitting in het bestuur.

Jannie Trouwborst uit Spijkenisse is verkozen als nieuw bestuurslid. Zij zal zich in het bestuur vooral inzetten voor de contacten met de regio's. Zij blijft regiocoördinator voor Zuid-Holland-zuid. Er waren geen kandidaten voor het voorzitterschap.

Na de ALV zijn contacten gelegd met Kees Rotteveel uit Leiden. Hij is vanaf de oprichting lid van TeVoet. Hij heeft te kennen gegeven in te zijn voor een bestuursfunctie. Vooralsnog zal hij het bestuur als adviseur versterken.

Contributie

Op de ALV is ook besloten de contributie vanaf 2005 te verhogen van 12,50 naar 15 euro per jaar. De afgelopen jaren was de contributie niet verhoogd. Op de ALV is aangedrongen een zodanige verhoging door te voeren dat we er weer een tijdje tegen kunnen.

De contributieverhoging heeft niet alleen te maken met een algemene verhoging van het prijspeil. Voor het kunnen voeren van juridische procedures wordt een kleine buffer in de verenigingskas noodzakelijk geacht.

Om de kosten van Lopend Vuur in de hand te houden, zal het verenigingsblad in de huidige, sobere vorm blijven verschijnen. Het maximum aantal pagina's is gesteld op (gemiddeld) 20 pagina's per nummer. Lopend Vuur blijft vier keer per jaar verschijnen.

Website

Er wordt hard gewerkt aan de nieuwe website van TeVoet. Dit najaar komt hij in de lucht. De site biedt meer mogelijkheden om informatie gestructureerd aan te bieden.

De regio.Zuid-Holland-zuid beschikt sinds enkele maanden over een eigen regio-pagina. Momenteel wordt bekeken hoe de informatie uit de regio's het best kan worden doorgeleid naar de website en naar de rubriek 'Uit de regio' in Lopend Vuur.

De TeVoet-website zal Lopend Vuur niet vervangen. Nadrukkelijk heeft het bestuur er voor gekozen de informatie aan de leden via het ledenblad te laten verlopen. Alleen in uitzonderingsgevallen zal informatie alleen via de site worden aangeboden, bijvoorbeeld nagekomen

wandelingen of 'snelle acties' waarvoor medewerking van leden nodig is. Daarnaast wordt bekeken of de site de functie van archief kan vervullen.

Leesbaarheid Lopend Vuur

Enkele leden hebben laten weten de leesbaarheid van Lopend Vuur niet optimaal te vinden. Daarbij werd vooral gedoeld op het gebruikte lettercorps en lettertype ('nagal iel'). Wie daar ook zo over denkt, laat dat best even weten aan de redactie (adres zie de colofon op de binnenzijde omslag). Ook andere opmerkingen over Lopend Vuur zijn uiterst welkom.

Voorzitter niet herkiesbaar

In oktober stond in het bestuur de voorbereiding van de Algemene ledenvergadering in maart en de wisselingen in het bestuur op de agenda. Dat was voor mij het juiste moment om mijn medebestuurleden te laten weten dat ik op de volgende ALV niet herkiesbaar zou zijn als bestuurslid en voorzitter voor een laatste periode van 3 jaar. Dit besluit was de laatste maanden bij mij gerijpt. Vanaf begin 1994 (nog voor de echte oprichting van TeVoet in dat najaar) ben ik betrokken bij TeVoet. Eerst als regiocoördinator van Zuid-Holland, later als 'gewoon' bestuurslid (vanaf 1998) en de afgelopen 3 jaar als voorzitter. Na een periode van 10 jaar (mee) de kar trekken vind ik het mooi geweest. Ik heb behoefte aan meer tijd voor mezelf, mede door veranderde privé-omstandigheden, en ik wil graag ruimte maken voor anderen om met hun ideeën en daadkracht TeVoet verder te helpen. In het ledenbestand moet het toch mogelijk zijn om geschikte opvolger(s) te vinden. Het is wel mijn bedoeling om nog dingen voor TeVoet te blijven doen. Maar meer op afstand en met een beperkter tijdsbeslag.

Ook na tien jaar is er nog steeds behoefte aan een vereniging als TeVoet. Het werk zal daarom voortgezet moeten worden. Is het misschien iets voor u om samen met andere gedreven mensen in het bestuur te werken aan verbeteringen voor wandelaars? Neem dan even contact op met een van de bestuursleden.

Jan Rijsburger

Voor activiteiten vanaf 6 juni, zie pag. 27

Zondag 20 juni 2004

Noord-Brabant - Willemstad

Wandeling van ca. 12 km over de nieuwe wandelroute 'Tussen vesting en forten' bij Willemstad. Met bezoek aan de forten Sabina en de Hel.

Verzamelen: om 10.30 uur in de haven van Numansdorp; voor wandelaars die met de bus komen om 10.22 uur bij halte Numansdorp Torenstraat. Vertrek vanaf Rotterdam Zuidplein met lijn 161 om 9.42 uur, overstappen in Heinenoord op lijn 164. Met de boot over het Hollands Diep naar Willemstad. Na de wandeling kun je je nog in feestgedruis storten van de Vestingstedendagen (zie artikel in Lopend Vuur). Met de boot weer terug naar Numansdorp.

Informatie en aanmelden: Els Bakker, tel. 0167-523486

Zaterdag 26 juni 2004

Noord-Brabant - Biesbosch

Forse wandeling van ca. 25 km door de Hollandse en Brabantse Biesbosch.

Vertrek: om 9.00 uur vanaf Dordrecht station (voorzijde) voor een korte stadswandeling naar de Merwehaven. Met de waterbus (vertrek 9.45 uur) naar de Hollandse Biesbosch. Over enkele dijkweggetjes naar Kop van het Land. Aan de Brabantse kant lopen we in elk geval het Rondje Noordwaard en door 'De Pannekoek'. Met de pont weer terug naar Dordrecht Stadspolders waar we de bus of trein naar station Dordrecht pakken. Misschien komen we op deze tocht tot een wensenlijstje van de wandelaar voor de Biesbosch.

Informatie en aanmelden: Harry Benschop, tel. 0413-212692 (vanaf 21 juni, graag na 20.30 uur bellen)

Zondag 27 juni 2004

Gelderland

Wandelen op en rond de Grebbedijk, een rondwandeling van 19 km.

Vertrek: 10.45 uur vanaf het grote parkeerterrein van Ouwehands Dierenpark in Rhenen bij HCR Paviljoen. Vanaf station Rhenen, bovenaan viaduct linksaf, ca. 700 meter. Of met de bus vanuit Utrecht of Wageningen bereikbaar; halte Ouwehand.

Informatie: Ton Schipper, tel. 0317-617644

Woensdag 7 juli 2004

Simmerjûnkuierkes

Korte avondwandelingen van zo'n twee uur in de omgeving van Kimswert (bij Harlingen),

elke eerste woensdag van de maand tot en met september. Voor mensen van buiten de provincie een unieke gelegenheid om kennis te nemen van de verrassende omgeving van het westen van Friesland.

Vertrek: 19.00 op de brug in Kimswert.

Informatie: Willem de Haan, tel. 0517-641502

Zaterdag 10 juli 2004

Groningen

Rondwandeling over eeuwenoude kerkenpaden, 17 km.

Vertrek: 10.30 uur op de parkeerplaats bij de kerk van Tjamsweer, vlakbij Appingedam aan de N360 van Delfzijl naar Groningen. Gelopen wordt over eeuwenoude kerkenpaden ten noorden van Appingedam, via Jukwerd, Krewerd, Godlinze en Arwerd. Horeca onderweg nog niet duidelijk.

Organisator: Paul en Geesje Wesselius, tel. 050-3120917

Woensdag 4 augustus

Simmerjûnkuierkes

Voor meer informatie zie onder 7 juli.

Vertrek: 19.00 uur op de brug in Kimswert.

Zondag 8 augustus 2004

Zuid-Holland

Pontjeswandeling door Midden-Delfland. Rondwandeling van ca. 20 km.

Vertrek: 11.00 uur vanaf NS-Vlaardingen Oost (voorzijde bij de bussen).

Vanaf mei zijn zowel de bediende veerpont over het Bommeer als de zelfbedieningspont over de Vlaardingervaart weer in de vaart. Goed moment om deze laatste, een nieuwe verbinding die sinds najaar 2003 in bedrijf is, eens uit te testen tijdens een wandeling. Verder lopen we langs de Vlietlanden, over het Doelpad naar Maasland en terug door de Broekpolder.

Informatie en opgave: Jan Rijsburger, 010-2489174

Zaterdag 14 augustus 2004

Drenthe

Rondwandeling van 18 à 20 km vanuit Klijndijk.

Vertrek: om 10.30 uur vanaf restaurant 'Het Heidehuis', Hoofdweg 41, Klijndijk. Klijndijk is bereikbaar met buslijn 59, Groningen-Emmen. We wandelen door bos en heide, Schaapstreek en Molenveld (boswachterijen Odoorn en Exloo). Deze wandeling is een vorige keer sterk verregend. We proberen hem opnieuw, nu uiteraard bij mooi weer.

Informatie en aanmelden: Jenny en Jaap Keulen, tel. 0591-513439

Zondag 22 augustus 2004

Noord-Brabant - Wijstgronden

Wandeling van ca. 20 km van Veghel naar Nistelrode met als thema de wijstgronden, zie ook het artikel in deze Lopend Vuur.

Vertrek: 11.00 vanaf het busstation in Veghel. Via het Duits lijntje - de oude spoorbaan van Boxtel naar Gennep en verder Duitsland in, nu een ecologische verbinding - tot de brug over de Leijgraaf. Langs de Leijgraaf waar we de Berg en Breukroute oppikken en uitgebreid stilstaan bij het wijstverschijnsel. Door de Bedafse Duinen en het gebied 'Achter de bergen' naar Nistelrode. Horeca onderweg in De Pier.

Veghel is bereikbaar met bus 158 uit Den Bosch (v. 10.20) en bus 157 uit Eindhoven (v. 10.13), Oss (v. 10.27) of Nistelrode (v. 10.42). Na afloop kun je vanuit Nistelrode elk uur naar Oss of terug naar Veghel.

Informatie en aanmelden: Harry Benschop, tel. 0413-212692

Woensdag 1 september 2004

Simmerjûnkuierkes

Voor meer informatie zie onder 7 juli.

Vertrek: 19.00 uur op de brug in Kimswert.

11 en 12 september

Open Monumentendag

In het kader van Open Monumentendag organiseert TeVoet enkele bijpassende wandelingen. Het thema van Open Monumentendag is dit jaar 'verdediging'. Voor meer informatie over de wandelingen zie de volgende Lopend Vuur en vanaf augustus de website www.tevoet.nl.

Deelname aan de wandelingen is gratis voor leden van TeVoet en hun huisgenoten. Aan niet-leden wordt 2 euro gevraagd. Daarvoor ontvangen zij een recent exemplaar van Lopend Vuur.

TeVoet noch de organisator van de wandeltocht is bij schade tijdens de reis en/of wandeling aansprakelijk.

Alle hier vermelde activiteiten zijn ook te vinden op de internetsite van TeVoet www.tevoet.nl/agenda. In een *enkel* geval zullen hierop ook activiteiten vermeld staan, die te laat binnengekomen zijn om in Lopend Vuur opgenomen te worden.